

Szabó Mária

Tutela mulierum

A nők feletti gyámság intézménye a köztársaság utolsó és a principátus első két századában Gaius *Institutió*inak tükrében

„A régiek ugyanis azt akarták, hogy a nők, még ha teljes korúak is, felfogásuk könnyelműsége miatt gyámság alatt legyenek.”¹

E GAIUSTÓL származó idézet gyakran szerepel a római jogi tankönyvek gyámsággal kapcsolatos fejezetében. Megítélése ugyanakkor meglehetősen problematikus, annál is inkább, mivel Gaiusnak – aki valószínűleg a Kr. u. 2. század gyermeke volt – már csak halovány képe lehetett a „régiek” egykori szándékairól.

Dolgozatom a római nők helyzetét a gyámság kérdésén keresztül kívánja megragadni, hiszen a *tutela mulierum* a kor asszonyai számára meghatározó jelentőséggel bírhatott, és társadalmi mozgásterüket nagymértékben behatárolhatta.

A vizsgálat első kérdése, hogy a fennmaradt jogi munkákon keresztül milyen kép rekonstruálható a nők gyámságáról mint jogintézményről. A második kérdés, hogy a – meglehetősen szűkösen – rendelkezésre álló egyes irodalmi, régészeti forrásokban mi tükröződik, ha tükröződik egyáltalán, a jogszabályok realizálódásából.

A nők feletti gyámság vizsgálata kapcsán azonban alapvető probléma a források hiányos és elszórt volta, a nőkről szóló információk ugyanis eleve korlátozott mennyiségben – és helyenként megkérdőjelezhető valóságtartalommal – állnak rendelkezésre. Hasonló a helyzet a korai római joggal is, hiszen az archaikus jog korának forrásai egyáltalán nem, vagy csak nagyon töredékes állapotban maradtak fent.² Valószínűsíthető ugyan, hogy a gyámság intézménye már a XII táblás törvény keletkezésének korában létezett,³ korai szabályozásáról azonban ennél sokkal több információ nem áll rendelkezésre.

Mindazonáltal akad egy koracsászárkori jogi munka, amely ebből a szempontból is remekül vizsgálható. Gaius jogi tankönyvéről, az *Institutiones*ről van szó, amely a nők feletti gyámság tekintetében is bőven, a gyakorlati élet által megkívánt részletességgel tár elénk információkat. Ezt a művet már csak azért is érdemes a kérdésre vonatkozóan részleteiben megvizsgálni, mivel a fent idézett – meglehetősen kategorikusnak és megkérdőjelezhetetlennek tűnő – mondat tágabb szöveggörnyezetében Gaius egy olyan véleménynek ad hangot, ami lényegesen árnyaltabbá teheti a nők feletti gyámságról alkotott elképzeléseinket.

¹ GAI. 1,144.

² ZLINSZKY, 1998. 20–22.

³ XII T.T. 5,6.

Annak ellenére ugyanis, hogy a „régieknek” ilyen kérlelhetetlen vélekedést tulajdonít, úgy tűnik, ő maga nem látja okát annak, hogy a serdült, önjogú nők életük végéig gyámság alatt álljanak, bár a jogszabályok ezt megkövetelik. Szerinte a fent idézett okfejtés talán megegyezik a közvélekedéssel, mégsem teljesen helytálló. Így fogalmaz: *„Viszont úgy látszik, nincs olyan nyomós indok, amely azt sugallná, hogy a teljes korú nőket gyámság alá helyezték. Mert amit úgy közönségesen hisznek, hogy mivel őket (a nőket) felfogásuk felületessége miatt többnyire becsapják és ezért méltányos volt, hogy őket a gyámok tekintélye irányítsa, inkább csak látszólagos, semmint igazi. Azok a nők ugyanis, akik teljes korúak, maguk intézik ügyeiket.”*⁴

Vagyis Gaius, aki a szóban forgó munkát minden bizonnyal oktatási segédanyagnak szánta,⁵ azaz nagy hangsúlyt fektetett benne a gyakorlatra, éppen a gyakorlati megvalósulás hiányát emeli ki a nők feletti gyámság egyik meghatározó szabályával kapcsolatban.

Ha azonban a Gaius korában élő asszonyok – legalábbis azok, akiknek erre egyébként lehetőségük volt – valóban maguk intézték ügyeiket, ezzel a formalitások keretei közé szorítva gyámjaik közreműködését, az lényegesen nagyobb jogipénzügyi önállóságra utalhat, mint amelyet a rigorózus szabályok első pillantásra megengednek.

A jogtudós úgy fogalmaz, mintha általános jelenség lenne az önjogú nők önálló intézkedése. Mindez azt is jelentheti, hogy a serdült nők feletti gyámság célja a Kr. u. 2. századra lényegesen megváltozott, már nem a vagyon védelmét jelentette. Vagyis a közvélekedésben – és ennek megfelelően a jogszabályok terén is – különbségek alakultak ki a jogintézmény két formája, a serdületlenek és a serdült nők feletti gyámság között.

Kérdés, hogy mindennek van-e nyoma a forrásokban. A jogszabályok vázlatos áttekintése után a dolgozat arra keres majd választ, hogy a nem jogi forrásokban fellelhetők-e utalások a Gaius számára oly természetes pénzügyi önállósodásra. Pozitív válasz esetén vizsgálendő, hogy az önállósodás hogyan tükröződik a nők feletti gyámság jogi szabályozásának változásában, teret enged-e a jogalkotó a gyakorlatban kialakult változásoknak. Végezetül felmerül a kérdés, hogy ha az eredeti cél – a vagyon megóvása – gyakorlatilag elenyészett, mégis mi tarthatta életben a serdült nők feletti gyámság intézményét Gaius kora után még két évszázadon át. A lehetséges válaszok közül egyhez talán egy kulcsfogalomnak, az *auctoritas*nak a konkrét helyzetben történő elemzése vezethet el.

⁴ *„Feminas vero perfectae aetatis in tutela esse fere nulla pretiosa ratio suasisse videtur: nam quae vulgo creditur, quia levitate animi plerumque decipiuntur et aequum erat eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa videtur quam vera; mulieres enim, quae perfectae aetatis sunt, ipsae sibi negotia tractant.”* GAI. 1,190.

⁵ ZLINSZKY, 1998. 102.

A nők feletti gyámság a jogforrások tükrében

A két lehetséges ok, ami miatt valaki a római jog alapján gyámság alatt állhatott, a serdületlen kor és a női nem volt. Gyámság alá az önjogú római polgárok kerültek,⁶ vagyis azok, akik nem álltak *patria potestas* vagy – férjezett nők esetén – *manus* alatt.⁷ Fontos, hogy a fiúk a serdülettség elérésével⁸ kikerültek a gyámság alól, míg nők esetén az életkornak nem volt jelentősége. A megfelelő életkor betöltése után tehát az önjogú fiúk önállóan intézhették valamennyi ügyüket, míg a nők életük végéig gyámság alatt maradtak. Ez Augustus koráig általánosságban igaz volt minden önjogú nőre, míg a *princeps* családjogi törvényei általánossá nem tették a *ius liberorum*-ot. E jogszabályok alapján a háromgyermekes, szabadon született nők és a négygyermekes *libertinák* felszabadultak a gyámság alól.⁹

A nők jogi helyzetének¹⁰ elemzésekor alapvető fontosságú a római házasság két fajtájának elkülönítése.¹¹ A házastársak közti vagyoni, öröklési és hatalmi viszony ugyanis aszerint alakult, hogy házasságuk *matrimonium cum manu* vagy *sine manu* volt-e.¹²

A *manus*, a férj hatalma – a *patria potestas*-hoz hasonlóan – a római polgár férfiak sajátja volt, és csak érvényes római házasság¹³ szolgálhatott alapjául. Alapvető különbség, hogy míg a *manusos* házasság megkötéséhez szükség volt valamilyen formális aktusra – színleges adásvételre (*coemptio*) vagy szakrális szertartásra (*confarreatio*)¹⁴ –, addig a *manus* nélküli házasság alakszerűségek nélkül, az együttélés

⁶ FÖLDI-HAMZA, 1996. 256–258.

⁷ A *patria potestas* a római polgár férfiak privilégiuma volt, ami akkor állott fenn, ha az apa római polgár volt és a szülők között törvényes római házasság kötöttetett, azaz az anya szintén római polgár, vagy egyébként *conubiummal* rendelkező személy volt. GAI. 1,55, 1,65–72. A *patria potestas* pénzügyi vonatkozásairól bővebben: ARJAVA, 1998. A hatalmi vonatkozásokra: SALLER, 1991. A *manus*-ról: NÓTÁRI, 2005.

⁸ A serdülettség elérése fiúk esetén a szabiniánus jogi iskola képviselői szerint egyedileg, az illető nemi fejlettsége alapján volt elbírálendő, míg a prokuliánusok a 14. életév betöltéséhez kötötték. A lányok serdülettségének elérését egységesen a 12. életév betöltésében határozták meg. A cselekvőképességről: FÖLDI-HAMZA, 1996. 222–225.

⁹ Csillag Pál szerint a *ius liberorum*-ot az augustusi törvények előtt privilégiumként juttatták azoknak a nőknek, akiket valamely kiemelkedő cselekedetük miatt jutalmazni akartak, később kiterjesztették egyes foglalkozások űzőire. A *Lex Iulia de maritandis ordinibus* kiterjesztette e jogosultság személyi körét valamennyi nőre, aki megfelelő számú gyermekkel rendelkezett. CSILLAG, 1976. 83.

¹⁰ A nők jogi helyzetéről bővebb elemzést nyújt: BRÓSZ, 1964. 121–135., GARDNER, 1986.

¹¹ A házasságról részletesen: TREGGIARI, 1993.

¹² Nem tisztázható kielégítően a római *matrimonium* e két fajtájának eredete, illetve kialakulásuk sorrendje sem. A véleményekre: FERENCZY, 1976., ZLINSZKY, 1996. 104–106., NÓTÁRI, 2005. 54.

¹³ A római házasság feltétele minden esetben az, hogy legalább a házasfelek egyike római polgár legyen, a másik fél pedig, amennyiben nem római polgár, rendelkezzen *jus conubiiv*-el. Természetesen a *manus* létrejöttéhez a férjnek római polgárnak kellett lennie.

¹⁴ Gaius megfogalmazásából egyértelműen kiderül, hogy a *coemptio*, a *confarreatio* és az *usus* csak a *manus* megszerzésének, és nem a házasság létrejöttének kizárólagos formái voltak. NÓTÁRI, 2005. 53. Gaiusnál: „Olim itaque tribus modis in manum conveniebant: usu, farreo, coemptione.” „Egykoron három féle módon lehetett *manus* alá kerülni: *usussal*, *farreussal* és *coemptioval*.” GAI. 1,110.

megkezdésével létrejöhetett. Azonban az ilyen, formalitások nélküli együttélés az idő múlásával átalakulhatott *manusos* házassággá, a férj ugyanis a pusztá együttélés folytán elbirtokolhatta a felesége feletti hatalmat (*usus*).¹⁵ A megfelelő ideig – egy évig – tartó együttélés automatikusan létrehozta tehát a *manust*, ha ezt a házaspár el kívánták kerülni, akkor az egy éves időtartam lejárta előtt három éjszakát (*trinoctium*) külön fedél alatt kellett tölteniük.¹⁶

A *manusos* házasságra lépő nő kikerülve apja *patria potestas* alól, férje hatalma (*manus*) alá került, míg ellenkező esetben a házasságkötés ellenére jogi szempontból apja hatalma alatt maradt. A bármilyen módon megkötött *manusos* házasság révén a feleség férje *familiájában*¹⁷ jogilag a leánygyermek helyére (*filiae loco*)¹⁸ került, ugyanakkor a törvényes öröklés szempontjából megszakadt a kapcsolata apja *agnatiójával*.¹⁹ A *filiae loco* helyzet az anyagiak terén azt jelentette, hogy a feleség vagyona a férj tulajdonába került, és a továbbiakban mindent a férjének, és nem magának szerzett. Az apai *agnatio* elhagyása a törvényes öröklés kapcsán válik fontossá, a gyámság szempontjából pedig akkor, ha végrendeleti gyám hiányában a férj halála után az asszony törvényes gyámot kap. A *manus* nélküli házasságban ezzel szemben a nő nem lett tagja férje civiljogi értelemben vett családjának sem (*familia proprio iure*), megmaradt eredeti *agnatiójában*.²⁰

A gyámság szempontjából mindennek azért van jelentősége, mert így látható át, hogy egy nő milyen esetekben került gyámság alá. Összegezve tehát akkor, ha a *patria potestas* alatt lévő hajadon kikerült a *patria potestas* alól,²¹ vagy akkor, ha a *patria potestas* alatt lévő nő *sine manu* házasságot kötött és valamilyen egyéb oknál

¹⁵ A *manus usus* folytán való megszerzése valószínűleg már a köztársaságkor végére kikopott a használatból. FÖLDI-HAMZA, 1996. 247.

¹⁶ A római házasság típusainak részletes leírása elsőként Gaiusnál maradt fenn. GAI. 1,108–113, 115b. A házasság fajtáiról és joghatásairól részletesen: ZLINSZKY, 1998. 23–26., FÖLDI-HAMZA, 1996. 245–248.

¹⁷ Dale B. Martin rámutat, hogy a római *familiának* nem sok köze volt a mai értelemben vett család fogalmához. A legszembevetőbb különbség, hogy a *familia* a *pater familias* hatalma alá tartozó rabszolgákat is magában foglalta. MARTIN, 1996. 40.

¹⁸ A *filiae loco* megjelölés a *coemptióval* megkötött *manusos* házasság esetén fordul elő, a *confarreatiós* házasságban a feleség megnevezése *domina*. Társadalmi helyzetük eltérő mivolta ellenére a két pozíció jogi tartalma között nincs különbség. ZLINSZKY, 1998. 32. A *matrimonium* e két típusának egyéb vonatkozású különbségei már az azokat kelteztető aktusban is megmutatkoznak: a *confarreatio* szertartásában a nőnek a kezdetektől egyenrangú, tevékeny szerep jutott. NÓTÁRI, 2005. 54.

¹⁹ Az *agnatióra*: FÖLDI-HAMZA, 1996. 236–237. „...agnát rokonok pedig azok, akiket férfiak által közvetített vérrokonság fűz egybe, vagyis az (azonos) apától származó vérrokonok.” GAI. 1,156. Arra, hogy az *uxor in manu* nem lesz tagja a férje *agnatiójának*, Brósz Róbert hívta fel a figyelmet. A törvényes öröklés szempontjából csak *filiae loco quasi sua* heresként örököl. BRÓSZ, 1976. Rövid áttekintés: NÓTÁRI, 2005. 56.

²⁰ FÖLDI-HAMZA, 1996. 245–246.

²¹ Ez történhetett a *pater familias* halálával vagy úgy, hogy lányát emancipálta. A lány – a *filius familias* háromszori színleges eladása helyett – már egyszeri *mancipatióval* kikerült a *patria potestas* alól. GAI. 1,132, BRÓSZ, 1964. 134. Brósz szerint az apa halálával a lány eredetileg nem lett önálló BRÓSZ, 1964. 126. A *mancipatio* korai funkciójának problematikus megítélésére: GARDNER, 1998. 6–20.

fogva kikerült a *patria potestas* alól, valamint akkor, ha a *manus* házasságot kötő nő esetében megszűnt a *manus*.

Ezek szerint egy nő vagy *patria potestas* vagy *manus* alatt állt, amennyiben pedig ezek egyike sem volt igaz, akkor gyámság alá került. Hogy ki lett a gyám, azt főszabályként a jogosult – az első két esetben az apa, a harmadik esetben pedig a férj – végrendeletében meghatározhatta,²² ami valószínűleg már a XII táblás törvény szerint is így volt.²³ Ha a végrendeleti gyámnevezés elmaradt, törvényes gyámként a legközelebbi agnát rokon következett. *Manus* házasságot kötő nő esetében – az apai *agnatio* elhagyása miatt – a törvényes gyám a férj *agnatiójából* került ki.

Gaius szerint a nők élethosszig tartó gyámságát már a XII táblás törvény kimondta.²⁴ Szintén ezen ősi törvény egyik szabályának tartja az agnát rokonok törvényes gyámságát. Ha a serdületlen vagy a nő részére az arra jogosult, végrendeletében nem rendelt gyámot, akkor *ipso iure* a nő legközelebbi agnát rokona nyert gyámságot felette.²⁵ Praktikusan azért, mert ők voltak a gyámolt vagyonának várományosai, hiszen végrendelet hiányában²⁶ gyámoltjuk halála esetén annak törvényes örökösei lettek, a vagyon kezelése, épségben tartása tehát mindenképp érdekükben állt. Ez a szabály hosszú évszázadokig fennmaradt, különleges helyet biztosítva az agnát rokonoknak a gyámok között. Számos külön szabály vonatkozott rájuk ugyanis, amelyek még a gyámok befolyásának megrendülése idején is tartották magukat. Ugyanakkor tény, hogy a gyámság elvállalása tekintetében a törvényes gyámokat sokáig semmilyen választási lehetőség nem illette meg, kinevezett gyám hiányában a jogszabályok erejénél fogva nyerték el ezt a pozíciót. Kényszergyámság volt ez tehát mind a gyám, mind a gyámolt vonatkozásában. Teljes korú nők tekintetében csak a claudiusi törvényhozás szüntette meg az agnát gyámságot.²⁷ Az ilyen módon keletkezett joghézagot a *Lex Atilia* rendezte. Ha valakinek ugyanis, aki a jogszabály értelmében gyámság alatt állott, semmilyen módon nem volt gyámja, akkor a *praetor urbanus* és a néptribunusok többségi határozata alapján kijelöltek neki egyet.²⁸

²² GAI. 1,144–148.

²³ XII T.T. 5,6.

²⁴ XII T.T. 5,1.

²⁵ FÖLDI–HAMZA, 1996. 257.

²⁶ A serdületlenek semmiképpen sem végrendelezhettek, a nők végrendelezési jogára lásd 140. lábjegyzet.

²⁷ Lásd 19. lábjegyzet.

²⁸ Ugyanezen módon adtak gyámot akkor, ha a gyámrendelés feltételt vagy időhatározást tartalmazott, amíg a feltétel meg nem valósult, vagy az adott időpont el nem következett. Úgyszintén annak is, akinek végrendeletben jelöltek ki gyámot, arra az időre, amíg nem volt végrendeleti örökös. Ez utóbbi gyámság megszűnt, amint a végrendeletben megjelölt személy gyakorolni kezdte a gyámság ellátását. GAI. 1,185–186.

*A nők feletti gyámság intézményének nyomai
egy-egy nem jogi forrásokban*

A jogforrások alapján egy római nő egész élete során jogilag különböző férfiak – apa, férj, gyám – hatalma, befolyása alatt állt. Kérdés, hogy ennek ellenére találhatóak-e olyan adatok, amelyek alátámaszthatják Gaius állítását, miszerint az önjogú serdült nők – vagy legalábbis egy részük – ügyeiket önállóan intézték. A gyámsággal kapcsolatos vizsgálódás területe mindenképpen a családi élet körén kívül kell hogy essen, hiszen a gyámnak a jogszabályok alapján erre valószínűleg sosem volt befolyása, feladata eredetileg a vagyon kezelése lehetett, a serdületlenek tekintetében pedig mindenképpen az is maradt.²⁹

A történetírók munkáiból – ha egyáltalán foglalkoznak a nőkkel – főként a római nők megítélésére, idealizált, a *res publica* legnemesebb és leginkább aktuális érdekei szerint megfestett képére lehet következtetni. Kevés az olyan forrás, amely a „hét-köznapi” nők általános és elfogadott cselekvési rendjét, szabadságát mutatja meg.

Annak vizsgálatakor, hogy a rigorózus jogi szabályozás miképpen jelentkezhetett a mindennapokban, mennyire korlátozta vagy határozta meg a gyámság alá vett nő vagyonkezeléssel kapcsolatos ügyintézését, főként a nők nyilatkozatival, jogügyleteivel kapcsolatos utalások nyerhetnek fontosságot. Ebből a szempontból értékesek lehetnek a magánlevelezésből származó adatok, illetve azok a szerződések, feliratok, amelyek a mindennapi életben tömegesen, vagy legalábbis nem kirívó ritkasággal megkötött ügyletekre utalnak.

Az első vizsgált nyom Cicero családi levelezésében található. Különösen izgalmas forrásnak számítanak ezek a levelek – kiváltképpen Cicero tollából, aki irodalmi munkássága során oly sokat foglalkozott a *res publicát* alkotó és összetartó elemek, erkölcsök és kötelességek elméletével. A száműzetés és a távolság miatt kiszolgáltatottá vált Cicero a mindennapi családi és pénzügyi gondokat is kénytelen volt írásban megvitatni a feleségével, ami máshonnan nem ismert részletekre deríthet fényt.³⁰

A gyámság megítélése szempontjából elsősorban az a levél nyújt értékes adatot, amelyet Cicero Kr. e. 58. november 26-án írt feleségének, Terentiának.³¹ Ebből, közvetetten kiderül, hogy az asszony milyen aktivitást és önállóságot mutatott nem csupán a családi ügyek, de a pénzügyek területén is. Ugyanakkor úgy tűnik, élénken közreműködött férje visszatérésének előkészítésében is, a levélből az is egyértelmű, hogy figyelemmel kísérte a fejleményeket, és minden bizonnal érintkezett Cicero befolyásos barátaival.³²

Kétségtől a szöveg csúcspontja – és a téma szempontjából a leglényegesebb –, amikor Cicero reagál Terentia tervére, miszerint az asszony eladná falusi birtokát

²⁹ FÖLDI-HAMZA, 1996. 257.

³⁰ DIXON, 1986. 93.

³¹ CIC. Ad fam. 14.1.

³² „Akiknek kívánságod szerint köszönetet kellett mondanom, azoknak megköszöntem a szívességet, és megírtam, hogy tőled értesültem róla.” CIC. Ad fam. 14.1.

(*vicus*). Szinte könyörögve próbálja meggyőzni arról, hogy ne tegye.³³ Suzanne Dixon meglátása szerint a további levelek elemzése³⁴ alapján világos, hogy Terentia Cicero ügyében használta a saját vagyonát, és a férfi ettől akarta visszatartani, azzal az érveléssel, hogy úgymint barátaink anyagi segítségére kell hagyatkozniuk, e nélkül az asszony vagyona sem érheti el a kívánt célt. Utolsó érvként fiukat hozza fel, szomorú jövőképet festve, amelyben a kis Cicerónak – anyai örökség híján – nem marad semmije.

Ez a néhány sor több tekintetben értékes tanulságokkal szolgál. Először is fontos adalék a házastársak vagyonának elkülönülésére nézve. Egy házasságban a nő vagyonát elsősorban a hozomány (*dos*) képviselte. Ez természetesen kiegészülhetett más forrásból származó javakkal, így legjellemzőbben az apai örökséggel, a kétféle vagyon jogi sorsa azonban korántsem volt azonos.

A házassági vagyonjog tekintetében alapvető különbség volt a római *matrimonium* két típusa között. Míg a *manusos* házasságot kötött feleség minden vagyona a férj tulajdonába került, addig a *manus* nélküli házasságra a házassági vagyonszövetség mellőzése volt jellemző. A hozomány felett azonban a férj mindenképpen tulajdonjogot szerzett – legalábbis a házasság fennállásának idejére.³⁵ A hozományhoz kezdetben nem kötődött jogi szabályozás,³⁶ a későbbiek során azonban egyértelművé vált, hogy ha a házasság válással vagy a férj halálával szűnik meg, a *dos* visszajár.³⁷ Az első olyan pert, amelyet az asszony rokonai a hozomány visszakövetelése végett indítottak, a hagyomány Carvilius Ruga válásához köti.³⁸ Ekkortól alakította ki a *praetori* jog az erre a célra szolgáló speciális keresetet (*actio rei uxoriae*),³⁹ és ekkortól vált általánossá az is, hogy a hozomány alapításakor a visszaadás kötelezettségét a férj *stipulatio*val erősítette meg.⁴⁰ A hozomány kezelésének első törvényi szabályozása Augustustól származik, aki a *dos* részét képező itáliai telkekre nézve az asszony beleegyezésének hiányában elidegenítési tilalmat vezetett be.⁴¹

³³ „... hogy el akarod adni falusi birtokodat: kérdezlek, én nyomorult, mi lesz ebből? És ha a balszerencse tovább is sújt, mi lesz szegény fiunkból? Nem tudok tovább írni, úgy eláraztottak könnyeim...” CIC. Ad fam. 14.1

³⁴ DIXON, 1986. 95–102.

³⁵ HAMZA, 1977. 157. A házassági vagyonjogra részletesen TREGGIARI, 1993. 366–396.

³⁶ A hozomány megjelenésének ideje a római jogban bizonytalan. A XII táblás törvény ma ismert töredékei nem szólnak róla, első ismert említése az *actio rei uxoriae* kialakulásához kapcsolódik. DIXON, 1992. 50.

³⁷ Kezdetben ez csak a *stipulatio*val megerősített hozományra volt igaz. Bizonyos esetekben a rokonok az asszony halálakor is visszakövetelheték a *dos*t. A hozományról részletesen FÖLDI-HAMZA, 1996. 252–256.

³⁸ Carvilius Ruga válásának történetét többek között Gellius írja le. GELL. 4.3.

³⁹ Az *actio rei uxoriae* tette lehetővé, hogy *stipulatio* hiányában is visszakövetelhető legyen a hozomány. Kialakulása előtt szokás volt, hogy a férj halála esetén a hozományt végrendelete útján, *legatum* formájában juttassa vissza az asszonynak (*legatum dotis*). HAMZA, 1977. 158.

⁴⁰ A *stipulatio* szóbeli, szigorú alakszerűségekhez kötött szerződés volt, amelynek eredete az archaikus jogra vezethető vissza. DIXON, 1986. 93–94.

⁴¹ *Lex Iulia de adulteriis coercendis*: FÖLDI-HAMZA, 1996. 253.

Úgy tűnik azonban, hogy a gyakorlatban – a férj tulajdonjoga ellenére – a hozományt az asszony vagyonának tekintették. Cicero a száműzetés mellett vagyoneklobzással is sújtották, azonban felesége vagyonát sikerült megóvnia ettől.⁴² A szóban forgó levélben Cicero egyértelműen neje saját anyagi eszközeire utal („*tua pecunia*”).⁴³ Kettejük vagyona tehát elkülönült – a hozományt is beleértve. A női vagyont a vagyoneklobzás nem érintette, Terentia rendelkezett felette.⁴⁴ Dixon rámutat, hogy a házaspár – bár státuszuk összekapcsolódott – valószínűleg korántsem alkottak gazdasági egységet.⁴⁵ Annak ellenére, hogy Terentia vagyona épségben maradt, Cicero leveleiben gyakran fájjalja, hogy az ő politikai bukása bizony sújtja a családját, gyermekeit is.⁴⁶

A gyámság szempontjából különös jelentőséggel bír Terentia egyik terve, el akarta adni ugyanis falusi birtokát. Terentia édesapja Plutarkhosz szerint már nem élt.⁴⁷ Nyilvánvaló, hogy Ciceroval kötött házassága *sine manu* volt, azaz az asszony gyámság alatt állt.⁴⁸ Az Itália területén fekvő földek a római dologi jog szerint az úgynevezett *res Mancipi* körébe tartoztak.⁴⁹ Az e körbe tartozó dolgok tulajdonjoga csakis egy archaikus eredetű jogügylet, a *mancipatio* révén volt átruházható, egyszerű átadás (*traditio*) útján nem. Gaius kiemeli, hogy a *res Mancipi* elidegenítésének érvényességéhez a gyámság alatt állók számára elengedhetetlen volt gyámjuk *auctoritas*.

Úgy tűnik, Cicero saját férji tekintélyét nem érezte elegendő súlyúnak ahhoz, hogy megakadályozza Terentiát terve megvalósításában, hiszen szükségesnek látta kétségbeesett hangnemben – fiuk boldogulását hozva fel végső érvként⁵⁰ – könyörögve jobb belátásra bírni. Másrészt akárki volt is Terentia gyámja, neki sem lehetett sok beleszólása az asszony ügyeibe. A levél meg sem említi a gyámot, Cicero meg sem próbál az ő tekintélyére hivatkozni. Olyan levele sem maradt fenn, amelyben

⁴² DIXON, 1986. 97.

⁴³ „... *ha nem állnak helyt, a te pénzzel sem tudsz semmit elérni.*” CIC. Ad fam. 14.1. Dixon szerint ez a hozományba tartozó vagyoni eszközök általánosan elterjedt, informális megjelölése volt. DIXON, 1986. 96.

⁴⁴ Dixon számos példával igazolja, hogy a hozomány valójában a nő vagyonába tartozott. Milo és Cicero is – bár nem mindig egészen törvényes eszközökkel – sikeresen óvta meg felesége hozományát az őket sújtó vagyoneklobzástól. DIXON, 1992. 50–51.

⁴⁵ DIXON, 1986. 98.

⁴⁶ „Hogy ezzel a bátorságoddal, hűségeddel, becsületességeddel ekkora szerencsétlenségbe kellett miattam jutnod! És a mi kis Tulliánkat is annyi baj érte apja miatt, akitől pedig annyi örömet kellett volna kapnia!” CIC. Ad fam. 14.1.

⁴⁷ Plutarkhosz Terentia vagyonáról szólva hozományt – 120.000 *drakhma* – és apai örökséget – 90.000 *drakhma* – említi. PLUT. Cic. 8.

⁴⁸ Ha *manus*os házasságot kötöttek volna, a férj távollétében akkor is gyámot kellett volna kijelölni a számára.

⁴⁹ A *res Mancipi* körébe az Itália területén fekvő földek, a rabszolgák, az ígásbarmok és a négy ősi mezei telki szolgálat tartozott. A megkülönböztetés alapja a dolgok tulajdonjogának átruházásához szükséges ügylet volt. GAI. 2,80, FÖLDI-HAMZA, 1996. 272.

⁵⁰ Dixon a fiú említését egyenesen „érzelmi zsarolásnak” titulálja. Ugyanakkor ez a mozzanat fényt vet arra is, hogy az anya vagyona milyen fontos lehetett a gyermekek jövője szempontjából. DIXON, 1986. 98–99.

bárki mást kérne meg, hogy befolyását Terentiánál érvényesítse. Vagyis a gyám valószínűleg olyan személy lehetett, akinek *auctoritas*ára Terentia bizton számíthatott, és aki nem rendelkezett annyi befolyással az asszony ügyeire, hogy a jogügylet megkötésében – még ha az ilyen nagy horderejű volt is – megakadályozhatta volna.

Terentia esetében valóban nem állja meg a helyét a nők feletti gyámság szükségességének – a gaiusi kifejezéssel élve – „közönségesen hitt” magyarázata, miszerint a nők döntéseinek gyámok általi irányítása célszerű és méltányos.⁵¹ Terentiát ugyanis, úgy tűnik, döntései során senki, még a saját férje sem volt képes hatékonyan irányítani. Ha lett volna ilyen személy, Cicero valószínűleg megemlítette volna az ingatlaneladás elleni tiltakozása során.

Ugyanakkor ez egyedi eset is lehetett. Terentia szokatlanul erős akaratú nőként akár a gyámi, férji befolyást is lerázhatta magáról. Plutarkhosz véleménye korántsem pozitív, becsvágyó és túlon túl erélyes asszonynak festi le, aki „*úgy bánt Ciceróval, ahogy neki tetszett*”.⁵² Cicero leveleiből ugyanakkor egyértelműen hála csendül ki, amikor szűk családja tagjainak *pietas*át dicséri.⁵³ Nem feltétlenül kell azonban az érzelmek megítélésére hagyatkozni, ha a későbbiekben vizsgált egyéb források is alátámaszthatják, hogy Terentia önállósága nem volt kivételes, hanem egy – valószínűleg a köztársaság végén meginduló – folyamat részét képezte. Ez a folyamat rámutat arra, hogy szoros összefüggés állhatott fenn a házastársak vagyonának elkülönülése és a nők pénzügyi önállósodása között, ami pedig elősegíthette a gyámi befolyás megkopását.

A női vagyon házasságbéli helyzetével kapcsolatban is érdekes lehet Keith R. Bradley statisztikai elemzése, amelyet a szenátori rend Kr. e. 1. századi házassági szokásairól készített.⁵⁴ A rendelkezésre álló adatok alapján ötvennyolc *consularis* férfit vont elemzés alá. Az általa rajzolt kép természetesen nem lehet igazán precíz, hiszen sokszor nem található kielégítő mennyiségű adat a *magistratusok* házasságaival kapcsolatban, azonban kiegészítő, a vizsgált férfiak gyermekeit is érintő prozopográfiai és kronológiai vizsgálódások alapján sok esetben a nem ismert adatok is számottevő valószínűséggel kikövetkeztethetők.⁵⁵

A Bradley által vizsgált *consulok* közül nyolcra tudható biztosan, hogy újra-házasodott. Ez nagyjából a vizsgált személyek 16%-a. Ugyanakkor a fent említett

⁵¹ GAI. 1,190

⁵² PLUT. Cic. 29

⁵³ „*quem ego diem si videro et si in vestrum complexum venero ac si et vos et me ipsum recuperaro, satis magnum mihi fructum videbor percipisse et vestrae pietatis et meae.*” CIC. Ad fam 14.1.

⁵⁴ BRADLEY, 1991. 156–175. Bradley a Kr. e. 80–50 közötti időszak tekintetében végezte a vizsgálatot.

⁵⁵ BRADLEY, 1991. 158–159. Treggiari rámutat a házasságokra vonatkozó adatok szórt és hiányos voltára. Ugyanakkor a válások gyakorisága számos római szerzőnél is közhelynek számított a köztársaság végén, illetve a principátus kezdetén. A válás jogi hátterére és társadalmi hatásaira is: TREGGIARI, 1991. Válás gyakran „praktikus” – nem érzelmi – okból is előfordulhatott. Erre utal a *Digesta* válási ajándékról szóló passzusa, amely az okok között említi a betegséget, meddőséget, papi tiszttség betöltését vagy hosszas katonai szolgálatot. D. 24.1.60. Mindennek az irodalomban is van nyoma, többek között Martialis élcélódik egy feleségen, aki azért válik el a férjétől, mert túlzott anyagi terhet róna rá annak *praetor*ra választása. MARTIALIS 9,41

- főként a gyermekek számára alapozott - kiegészítő tanulmányok alapján a valószínűsített újráházasodókkal együtt az arány 39%-ra ugrik. Még magasabbra rúg azonban, ha figyelembe vesszük a vizsgált férfiak feleségeinek új házasságait is. Így az egynél többször házasodók aránya eléri a 47%-ot.⁵⁶ Természetesen a házastárs halála is okot adhat új házasságkötésre, azonban Bradley elemzéséből kiderül, hogy a vizsgált személyek esetében a házasságok nagy arányban értek véget válással, és nem volt ritka a „sorozat-házasság” sem, azaz többen akár öt alkalommal is házasságra léptek.⁵⁷

Mivel a szenátori rendről, *consularis* családokról van szó, a fenti adatok a jelen téma szempontjából azért lehetnek érdekesek, mert itt koncentráltódott a vagyoni jelentős része. Ha a házasságok valóban gyakrabban értek véget válással, mint korábban, ez egy idő után azt eredményezhette, hogy a házastársi vagyonegyesítés a gyakorlatban egyre ritkábban valósult meg. Rugalmasabb megoldásnak bizonyulhatott, ha a férj vagyonát a feleség házasságba bevitt vagyonától elkülönítve kezelték. Így elképzelhető, hogy Terentia vagyonának teljes szeparációja nem volt egyedi jelenség a későköztársaság folyamán.⁵⁸ Ez pedig megkönnyíthette a házasságban élő - nem özvegy - nők aktívabb pénzügyi, gazdasági szerepvállalását is.

Mindez összefügghet a *manusos* házasság elenyészésével, vagy legalábbis ritkává válásával. Nem tudjuk, hogy pontosan mikor és hogyan töröltetett el, vagy kopott ki a használatból a *manus*. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a Kr. e. 1. század elején még élő és gyakori volt. Gellius beszámol egy esetről, melyben Q. Mucius Scaevola a *trinoctium*hoz kapcsolódó határidőt meglehetősen akkurátussággal számította ki. Scaevola úgy ítélte meg, hogy a konkrét ügyben a feleség - szándékával ellentétben - a férje *manusa* alá került, mivel a *trinoctium*ból - azaz a *manus* elbirtoklásának megszakításához szükséges három éjszakából - hat óra kicsúszott a határidőből.⁵⁹ Ezek szerint ekkor még létezett a *manus*, alkalmazásának gyakorisága azonban a principátus kezdetére minden bizonnyal jelentősen csökkent, a *confarreatio* kivételével valószínűleg el is tűnt.⁶⁰

Nem állítható, hogy a *manusos* házasság eltűnésének egyedüli, vagy akár meghatározó oka pusztán az anyagiakban keresendő. Azonban csupán ezt a szempontot vizsgálva is elmondható, hogy a házasság ezen fajtájának számos vonatkozása túl nehézkesnek bizonyulhatott, amely egyre kevésbé felelt meg a házasfelek változó igényeinek. Arra, hogy a *manusos* házasság legfőbb vagyoni jogi következménye, a házastársak vagyonának összeolvadása a Kr. u. 1. században már mennyire nem

⁵⁶ BRADLEY, 1991. 160.

⁵⁷ Így többek között a két ismert államférfi, Sulla és Antonius is. BRADLEY, 1991. 130-136. Sulla és Antonius házasságaira: PLUT. Sulla 6, PLUT. Ant. 9, 10, 31.

⁵⁸ A házastársak vagyonának elkülönülésére, illetve összeolvadására: TREGGIARI 1993. 366-396.

⁵⁹ GELL. 3.2. A *trinoctium*hoz XII T.T. 6,5, FÖLDI-HAMZA, 1996. 247.

⁶⁰ Csillag Pál szerint a *manusos* házasság a principátus kezdetére üres fikcióvá vált, és csak a családjogi jogszabályokban élt tovább. CSILLAG, 1976. 51. Gardner szerint törvény törölte el, valószínűleg Augustus idején. GARDNER, 1986. 13. Mindazonáltal a *confarreatio* Gaius idejében is létezett, hiszen meghatározott papi tisztségeket csak *confarreatiós* házasságból született személyek tölthettek be, akik maguk is *confarreatiós* házasságot kötöttek. GAI. 1,112. Az *usus* Gaius korára bizonyosan eltűnt. GAI. 1,111.

volt gyakori, többek között Martialis egyik epigrammájában fedezhető fel utalás. A költő egyenesen a mondai hősnők sorába emeli azt az asszonyt, aki akkora kegyet gyakorolt a férjével, hogy önként megosztotta vele apai örökségét.⁶¹ Martialis élce nyilvánvalóan túloz, de talán mégsem túlzás a kor jellemző vonásaként feltételezni, hogy az asszonyok nem szívesen engedték át férjeiknek házasságba bevitt vagyónukat. Erre pedig széles körben a *sine manu* házasságok elszaporodása biztosíthatott jogi lehetőséget.

Az ilyen házasságok túlsúlyra jutásával az önjogú nők száma megszorodhatott, hiszen *manus* híján apjuk hatalma alatt maradtak, akinek halála után rendszerint nem kerültek más személy hatalma alá. Növekedhetett ugyanakkor a saját anyagi javakkal rendelkező asszonyok száma is, hiszen a hozományon kívüli női vagyon – elsősorban természetesen az apai örökség – a házasságkötéssel nem került a férj tulajdonába, annak gyümölcsei, illetve a nő további szerzeményei⁶² saját vagyont gyarapították. E vagyon felhasználására jogi értelemben így kizárólag a gyámoknak lehetett befolyása, hiszen az önjogú nők a jogszabályok alapján gyámság alá kerültek, meghatározott jogügyleteik megkötéséhez pedig a gyám *auctoritasa* szükségeltetett.

Ha e befolyás meglétére vagy hiányára keresünk nyomokat a forrásokban, akkor célszerű az olyan, nők által kötött ügyleteket vizsgálni, amelyek érvényessége biztosan megkövetelte a gyámi *auctoritast*. Ezek közül leginkább az ingatlanok adásvétele tanulmányozható sikerrel.

Terentia ominózus esetén kívül ifjabb Pliniusnál is olvasható egy beszámoló olyan ingatlaneladásról, amelyben a másik fél egy asszony volt. Plinius az általa örökölt földek egy részét egy elhunyt barátja lányának, Corelliának adta el.⁶³ Az ügylet nem volt kimondottan zökkenőmentes, hiszen Plinius azt szabadosa útján még azelőtt idegenítette el, hogy a teljes örökséget nyilvános árverésre bocsátották volna, ami örökösársaiból heves ellenérzéseket váltott ki. Ifjabb Plinius saját bevallása szerint, tekintettel a nő apjával fennállt szoros kapcsolatára, a telket áron alul adta el. Egy későbbi leveléből azonban, amit Corellia felvetésére reagálva írt, kiderül, hogy mégsem egyértelműen „jótékonykodásról”, hanem valódi üzleti tranzakcióról van szó. Corellia ugyanis felajánlotta, hogy kifizeti a Plinius által vételárként kért összeg, és az ingatlan tényleges értéke közti különbözetet.⁶⁴

Mindezekről a bonyodalmakról ifjabb Plinius nem mulaszt el beszámolni. Egy dologról azonban megint nem esik szó: a gyámi közreműködésről. Valójában senki másról sem – férjéről, megbízottról –, aki Corellia helyett mint aktív, említésre érdemes közreműködő, tárgyalt vagy intézkedett volna. Valószínűleg – hiszen Plinius levele alapján apja már nem volt az élők sorában – egy önjogú, gyámság alatt álló

⁶¹ „... római matrónák díszé, virága te vagy. Szívesen osztotál te apád jussán az uraddal s örövendsz, hogy társ lett javaidba' veled. Evadné, noha ott hamvaadt férjével a máglyán, és híre Alkestist felviszi a csillagokig, a koszorú a tiéd...” MARTIALIS 4,75.

⁶² A *praesumptio Mucianára*: FÖLDI-HAMZA, 1996. 251., HAMZA, 1977. 160.

⁶³ IFJABB PLINIUS 7,2

⁶⁴ IFJABB PLINIUS 7,14

nőről van szó. A tranzakcióhoz – Gaiustól tudjuk – szükség volt a gyám *auctoritasára*, de úgy tűnik, ez annyira formális lehetett, hogy az ügylet kapcsán ifjabb Plinius nem tartja említésre érdemesnek.⁶⁵

Ha ifjabb Plinius valami szokatlannal találkozott, nem hagyta szó nélkül. Ezt bizonyítja az a korábbi levél, amelyben ugyanezzel a Corelliával kapcsolatban arról számol be, hogy C. Caecilius *consul designatus* keresetet nyújtott be ellene.⁶⁶ Itt kifejezi meglepetését, hiszen egy asszony ellen indított per meglehetősen szokatlan, és ennek kellemetlenségeit Corellia képviselőjében ő fogja magára vállalni.⁶⁷ Valószínűsíthető tehát, hogy amennyiben a fenti adásvétellel kapcsolatban Plinius bármi újszerűt fedezett volna fel, azt a levelében megemlítette volna. Erős a gyanú tehát, hogy a nők által, gyakorlatilag önállóan eszközölt ingatlan adásvétel – annak ellenére, hogy az itáliai ingatlanok mint *res mancipi* elidegenítése formálisan feltétlenül megkívánta a gyámi *auctoritást* – semmiképpen sem lehetett ritka vagy kirívó a köztársaság utolsó, illetve a principátus első századaiban. Az, hogy az eddig elemzett példákban a gyámokat az ügylet szereplőiként meg sem említették, arra enged következtetni, hogy tevékeny, érdemleges funkciójuk vajmi kevés lehetett.

Az eddigiekben leírt folyamat egyik eredménye tehát a vagyonos, önjogú nők számának gyarapodása, ami új helyzetet teremthetett a társadalomban. Ráadásul úgy tűnik, hogy néhány nő anyagi eszközeit aktívan fel is használta, legalábbis ez derül ki egy különlegesen értékes és szokatlan forráscsoport, az építkezéshez használt téglákon talált pecsétlenyomatok elemzéséből.

A lenyomatokat vizsgáló Päivi Setälä szerint a principátus idején – elsősorban a Kr. u. 2. században és azt követően – téglagyártás a szenátori rend tagjainak kedvelt befektetési területei közé tartozott.⁶⁸ A szóban forgó ingatlanok mint agyaglelőhelyek is jelentőséggel bírhattak a befektetni vágyók számára. Erre utalhat, hogy viszonylag kis területű földek rövid időközönként cseréltek gazdát. Így az ingatlanvásárlás egyben egy vállalkozásba való bekapcsolódást is jelentett, ami a vizsgált ostiai területeken az agyagkitermelés és a téglagyártás volt. A korábbi feltevésekkel ellentétben úgy tűnik, hogy a földtulajdonosok sem mutattak passzivitást ezen üzletág tekintetében, hanem sok esetben tevékenyen részt vállaltak abban.⁶⁹

Úgy tűnik, az agyaglelőhelyek egyben adminisztratív egységek (*officinae*) is voltak, illetve a kitermelés is ilyenekben folyt. A téglákon talált pecsétlenyomatok sokat elárulnak a földtulajdonosokról (*domini*), illetve a köztük és a kitermelést, gyártást végző vállalkozók (*officinatores*) között fennállt kapcsolatról. A vizsgálatok alapján a pecsét a köztük létrejött szerződés rövidítésének tekinthető,⁷⁰ amely fel tünteti a részt vevő felek nevét, illetve szerződési pozíciójukat is azonosíthatóvá

⁶⁵ Ha nem lenne nagyon távoli a párhuzam, a gyám közreműködését – szigorúan csak ami a szükségességét, ámde formalitását illeti – a mai ügyvédi ellenjegyzéshez lehetne hasonlítani.

⁶⁶ „Figyelmeztetsz és kérsz rá, hogy vállaljam a távollévő Corellia képviselőjét C. Caecilius kijelölt *consul* ellen folyó perében.” IFJABB PLINIUS 4,17.

⁶⁷ „... valami egészen újszerű pert kezdett – egy asszony ellen!” IFJABB PLINIUS 4,17.

⁶⁸ SETÄLÄ, 2002.

⁶⁹ SETÄLÄ, 2002. 180–184.

⁷⁰ SETÄLÄ, 2002. 183.

teszi. Ha a pecsétlenyomaton csak egy név található, ez valószínűleg azt jelenti, hogy a tulajdonos nem kötött szerződést olyan személlyel, aki az agyagkitermelést és a téglagyártást megszervezte, ellenőrizte volna, ilyenkor tehát a tulajdonos feltehetően szorosabb kapcsolatban állt ezekkel a folyamatokkal, azaz magával a vállalkozással. Ezzel szemben két név feltüntetése a *dominus/ domina* mellett egy *officinátor* működését tanúsítja, aki szerződéses kapcsolat⁷¹ alapján a munkafolyamatok elvégzéséről gondoskodott, megszervezte és ellenőrizte azokat. Ugyanakkor a késztermék, a téglá a *domini* tulajdonába került.⁷²

Meglepő, hogy a vizsgált pecsétlenyomatok alapján a nők részvételének aránya mindebben nagyon is számottevőnek mondható. Összesen százötven nevet sikerült tulajdonosként azonosítani, és ebből ötven nő. Még érdekesebb, hogy csak a 2. századi leleteket vizsgálva az derül ki, hogy a szenátori rangú tulajdonosok fele volt nő, tehát a legmagasabb társadalmi osztályon belül a férfiak és a nők egyenlő arányban fektettek be agyaglelőhelyek vásárlásába. Ugyanakkor ez az arány kisebb a csupán egy nevet feltüntető lenyomatok tekintetében, ez esetben ugyanis a tulajdonosoknak csak 20%-a nő. Tehát a férfiak *officinátort* nem alkalmazó tulajdonos-vállalkozóként a nőknél gyakrabban tűnnek fel.⁷³

Setälä saját nézeteit bírálja felül, amikor megállapítja, hogy a női tulajdonosok esetében sem a föld öröklése játszott az elsődleges szerepet. Számos esetben ugyanis semmilyen rokoni kapcsolat nem mutatható egy adott ingatlan egymást követő tulajdonosai között,⁷⁴ feltételezhető tehát, hogy valamilyen más tulajdonszerzési móddal – a leginkább kézenfekvő megoldással –, adásvétellel jutott az új tulajdonos a lelőhelyhez. Az asszonyok tevékenységét azonban a föld megvásárlása nem merítette ki. Ugyanis a befektetések területén nemcsak szemfüles férfiak, de nők is akadtak. Különösen sok pecsétlenyomaton szerepel a 123. év *consulainak* neve.⁷⁵ Ez az év kiugróan sok állami építkezést hozott, így a téglák iránti császári igény jelentősen megnövekedett, tehát rendkívül jövedelmező befektetés lehetett a téglagyártás ekkoriban. Úgy tűnik, a magas jövedelmezőség állandó maradhatott, hiszen Hadrianus uralkodása után egyfajta oligopólium alakult ki a téglagyártás terén. Csupán néhány család neve tűnik fel ezután a lenyomatokon, amelyek közt a császári család is megtalálható. A 123. év kiugróan magas igényeire azonban nemcsak férfiak, sőt, érdekes módon nem elsősorban férfiak reagáltak. Az ebből az évből származó lenyomatok nagy többsége ugyanis női tulajdonost tüntet fel. Külön érdekes, hogy rövid ideig kis földterület állt a tulajdonukban, ami azt jelenti,

⁷¹ A köztük létrejött szerződések fajtái a következők lehetnek: *locatio conductio rei* (dologbérlet), *locatio conductio operis* (vállalkozási szerződés), *locatio conductio operarum* (munkaszerződés). Úgy tűnik, hogy a téglagyártás jogi háttere közelebb állt az építkezésekéhez, mint a mezőgazdaságéhoz. SETÄLÄ, 2002. 183–184. A szerződéstípusok tartalmára: FÖLDI-HAMZA, 1996. 510–519.

⁷² SETÄLÄ, 2002. 183.

⁷³ SETÄLÄ, 2002. 184–185.

⁷⁴ SETÄLÄ, 2002. 184.

⁷⁵ Setälä csak a consuli keltezéssel ellátott pecsétlenyomatokat vizsgálta, ezt ugyanis a szervezettség jeleként értékelte. SETÄLÄ, 2002. 184., 186.

hogy ezek a nők és férfiak kifejezetten a vállalkozás céljából fektettek be, és mihelyt az már nem volt kifizetődő a számukra, a földön is túladtak.⁷⁶

A gyámság szempontjából mindez azért is nagyon érdekes, mert ismét ingatlanokról, pontosabban itáliai földekről van szó, amelyek – mint *res Mancipi* – elidegenítéséhez feltétlenül szükség volt a gyámi *auctoritas*ra. Ez a különleges forráscsoport betekintést enged a nők viszonylag nagy csoportjának ügyleteibe. Nem csupán egy-egy kiragadott esetet mutat meg, mint az irodalmi vagy jogi források, hanem arra utal, hogy a nők által eszközölt ingatlanvásárlások nagyjából annyira gyakoriak lehettek, mint a férfiak által kezdeményezett ügyletek. Vagyis, ha valakinek megvoltak az anyagi feltételei, akkor a jogügyletet akár férfi, akár önjogú nő megköthette, azzal a különbséggel, hogy ha nő volt az egyik fél, akkor a gyámi *auctoritas* az ügylet érvényességéhez a jogszabályok alapján elengedhetetlen volt.

A kor asszonyainak gazdasági aktivitása, pénzügyi önállósága azonban úgy tűnik, ennél is tovább ért. Természetesen számos olyan eset van, mikor a nő neve a férje vagy apja nevét követi egy adott agyaglelőhely tulajdonosaként. Az ilyen esetekben valószínűsíthető, hogy az asszony a családi üzletet folytatta. Ugyanakkor nem ritka az sem, hogy nem mutatható ki rokonság egy adott *domina* és a többi pecsétlenyomaton szereplő személy között. Úgy tűnik, ezek a nők családjukban elsőként fektettek ebbe az üzletágba.⁷⁷ Néhányuk pedig kifejezetten „nagystílusú üzletasszonynak” látszik.

A Kr. u. 115–141 között tevékenykedő Flavia Seia Isaurica például tíz különböző *officinatore* nevének társaságában tűnik fel *dominaként*. Nem csupán egy, de számos lelőhely tulajdonosa volt, és szokatlanul hosszú ideig maradt meg ebben az üzletágban. A neve húsz különböző pecséttypuson tűnik fel. Ő szintén első volt a családjában, aki a téglagyártásba fektetett, és külön érdekes, hogy egyetlen másik forrásban sem maradt fenn a neve. Ingatlantulajdonai halála után a fiára szálltak, aki azonban nem folytatta minden meglévő birtokon az édesanyja által megkezdett vállalkozást.⁷⁸

Női nevek nemcsak a *domini*, de az *officinatores* nevei között is feltűnnek. Az arányuk alacsony, mindössze húsz női nevet sikerült azonosítani, ami az összes *officinatore* 6%-a. Külön érdekesség, hogy a legmagasabb a császári családnak mint tulajdonosnak dolgozó *officinatrices* aránya: 25%, ami négyszerese az egyéb *domini*-vel kapcsolatban állóknak. Az *officinatorek* Setälä szerint lehettek bérlők, vállalkozók, az agyagkitermelési jogok tulajdonosai vagy a *dominus* képviselői.⁷⁹

Az tehát bizonyítható, hogy számos nő vásárolt – és sokan nem csupán egy alkalommal – ingatlant, különösen a Kr. u. 2. századtól kezdődően. Természetesen nem tudható biztosan, hogy mindezekre a tranzakciókra, megkötésük elhatározására, a lelőhely kiválasztására a gyámnak – vagy netán más személynek – mennyi

⁷⁶ SETÄLÄ, 2002. 186–189., 199.

⁷⁷ SETÄLÄ, 2002. 193–196.

⁷⁸ További példákkal SETÄLÄ, 2002. 190.

⁷⁹ SETÄLÄ, 2002. 198–200.

befolyása lehetett,⁸⁰ ez a forrás túlságosan szűkszavú ahhoz, hogy a tulajdonosok és *officinatorok* személyén, illetve a köztük fennálló kapcsolat természetén kívül másra következtetni lehessen belőle. Azonban az irodalmi források tükrében nem kizárt, hogy ezeknél az adásvételeknél a gyámok szerepe éppannyira formális lehetett, mint korábban Terentia vagy Corellia esetében.

Az azonban, hogy női nevek az *officinatorok* között is feltűnnek, fontos bizonyítéka lehet a nők magánjogi önállósodásának. Hiszen ez a pozíció a termelési-gyártási folyamatban való aktív részvételt, annak lebonyolítását és ellenőrzését jelentette. Személyes közreműködésre épül tehát, eleve nem vonható a szorosan vett vagyongazdálkodás körébe, amely eredetileg a gyámok feladata lett volna.⁸¹ Ha tehát *officinator*ként női név van feltüntetve, az valószínűleg azt jelenti, hogy a funkciót valóban nő tölthette be. Ez esetben ugyanis – ellentétben a tulajdonosi szerepkörrel, ahol a befektetés valódi megvalósítója lehetett más személy is – magából az *officinatori* poszt jellegéből adódóan az *officinator* – adott esetben a nő – volt az ügyek tényleges intézője a tulajdonos helyett. Mindez pedig afelé mutathat, hogy a nők társadalmi státusza is változásokon ment keresztül, a mindennapi élet során valószínűleg többeknek megadatott a lehetőség arra, hogy a család keretei közül kilépve, azon kívül is aktív szerepet vállalhassanak.

A nők saját vagyonának, illetve a felhasználása által generált társadalmi változásoknak a nyomai bőségesen fellelhetők az irodalomban. A legszélsőségesebb megközelítés valószínűleg az 1. századi szatírákból olvasható ki. Ezek – a műfaji követelményeknek megfelelően – számos esetben rajzolnak drasztikusan negatív képet a gazdag nőkről, aminek a háttérben ismételten csak a nők viselkedésének, a családban és a társadalomban betöltött szerepének változása sejthető. A költők koruk asszonyainak karikírozott képében a rossz tulajdonságokat ábrázolják és ostromozzák, miközben visszasírják a régi matrónák erkölcsét.⁸²

Ez a keresetlen egyszerűségű sor például híven tükrözi Iuvenalis véleményét: „*Nincs is a nagy vagyonú asszonynál visszataszítóbb!*”⁸³ Válogatott példák hosszú sorával ecseteli a nők rendkívül szabados, sokszor férfias viselkedését, akik már nyomokban sem emlékeztetnek a hajdan volt szemérmes matrónákra, és akiknek erény és család mit sem ér. A férfiak világába „beszivárgó” nőkről többek között így ír: „*Még bosszantóbb az, ki midőn lehever lakomázni, / Vergiliust dicséri, »megérti«*

⁸⁰ A nők nemritkán ügyintézőket alkalmazhattak, erre utal Martialis egy epigrammája is. Ebben egy férjzen tréfálkozik, akinek a felesége túlságosan csábító külsejű ügyintézőt fogadott fel, így gyanítható, hogy az inkább végzi a férj, mint a feleség helyett a dolgait. MARTIALIS 5,61. A frivol élcen túl ez jelezheti azt is, hogy a feleségeknek gyakran volt a férjükön kívül más ügyintézőjük, olyannyira, hogy azt a férjek is természetesnek tarthatták.

⁸¹ Természetesen ehhez is nyilván szükséges volt némi indulótőke – vagy vagyoni értékű jog, a Setälä által említett kitermelési jogra gondolva – azonban az *officinatori* funkcióhoz rendkívül szorosan kötődik a munkafolyamatokhoz kapcsolódó személyes részvétel, az adja meghatározó jellegét.

⁸² Természetesen azon „morális válság” elemzésére, amely többek között ezekből a szatírákból is olvasható, ez a dolgozat nem vállalkozhat, pusztán a nők anyagi helyzetére vonatkozó utalások értelmezését kísérelheti meg. Egyes kérdésekre Iuvenalishál: BOND, 1971.

⁸³ IUV. 2.6.460.

Elissa halálát, / egybevet és megmér írókat: mérlege egyik / tányérjára Marót teszi rá, másikkra Homéroszt. / Enged a nyelvész, és meghódol a szónok, a vendég / elnémul, s ügyvéd, kikiáltó szólni nem mer, / s másik nő se, a szót úgy ontja szilaj zuhatagként, / mintha megannyi kolomp és üst lármázna füledbe.”⁸⁴

A női vagyon mint a házasság célja is gyakori tárgya a satírák vaskos tréfáinak.⁸⁵ Az, hogy a nők vagyonuk révén hatalmat szereznek, vagyonukkal kérkednek, cseppet sem tűnik vonzóznak a költők szemében. Martialis így kommentál egy ilyen esetet: *„Szép vagy, meghiszem, és ifjú valóban, / S gazdag is: lehetetlen ezt tagadni. / Ám Fabulla, midőn ezzel dicsekszel, / Sem szép, sem fiatal nem vagy, se gazdag.”⁸⁶* A házastársak viszonyába betüremkedő pénz is meghihlette Martialist: *„Kérdezitek, mért nem veszek én gazdag feleséget? / Mert a saját nőmnek nem leszek én a neje. / Legyen alárendelve az asszony férjeurának: / Egyenlő csakis így leszen a férj s feleség.”⁸⁷*

Horatius és Martialis sorai között is felbukkan a „nagyhozományú nő” mint férje zsarnoka,⁸⁸ illetve az „uralgó özvegyasszonyok”⁸⁹ képe, a Rómára olyannyira jellemző vonások között.

Érdekes, hogy Iuvenalis egy olyan területen is a nők előretöréséről ír, ami kizárólag a férfiak terepének számít. Szerinte ugyanis az asszonyok szívesen mennek a bíróságra: *„... szinte alig van pör, hol a civódást nem egy asszony kezdte. / Manilia vagy vádlott, s ha nem, ő, aki vádol. / Nyélbe saját maga üt s formál minden vádiratot, s kész / pontjait és elejét diktálni, hogy írja le Celsus.”⁹⁰* A nők „hivatalosan” természetesen nem hatolhattak be a közjog szférájába, azt a jogszabályok még Ulpianus korában is zárva tartották előttük, így nem léphettek fel vádlóként sem, nem „accusálhattak”.⁹¹

Iuvenalis nyilvánvaló túlzása ellenére, miszerint szinte valamennyi eljárás mögött asszonyi perlekedés áll, mégis erős a gyanú, hogy a nők a gyakorlatban valóban túlterjeszkedtek a számukra biztosított jogi lehetőségeken. Erre különösen a gazdag nőknek nyílhatott lehetőségük, a vagyonuk biztosította eszközök kihasználásával.

⁸⁴ IUV. 2.6.434–441.

⁸⁵ *„Férje szerint Caesennia miért is a legjobb? / Egymilliós hozományért hirdeti: tiszta erényű /... Pénzért vett jogon int s ír vissza az asszony – előtte! / Özvegy a gazdag nő, ha fukarhoz ment feleségül!”* IUV. 2.6.135–141.

⁸⁶ MARTIALIS 1,64

⁸⁷ MARTIALIS 8,12

⁸⁸ *„... férjnek nagyhozományú nő / nem lesz zsarnoka, nem kell neki szép ficsúr...”* HOR. Carm. 3,24

⁸⁹ Hispán földön Martialis szerint *„Nincsen liburnusi szolga, panaszos kliens, / Uralgó özvegyasszonyok.”* MARTIALIS 1,49

⁹⁰ IUV. 2.6.243–245.

⁹¹ D. 48.2.8. A nők perképességéről: BRÓSZ, 1964. 124. Ulpianus röviden így foglalja össze a kérdés nőkkel kapcsolatos szabályozását: *„Feminae ab omnibus officiis civilibus vel publicis remotae sunt, et ideo nec iudices esse possunt, nec magistratum gerere, nec postulare, nec pro alio intervenire, nec procuratores existere.”* „A nők minden civiljogi és közhivatalból ki vannak zárva. És ezért nem lehetnek bírák, nem viselhetnek tisztséget, nem perelhetnek, nem vállalhatnak senkiért kezességet, és ügyvivők sem lehetnek.” D. 50.17.2.

A *„nec pro alio intervenire”* alapja a SC *Velleianum*. Mivel a gyámsággal kapcsolatos szoros összefüggése nincsen – hiszen a tiltás gyámi *auctoritas*-szal és anélkül is érvényes – ezért jelen dolgozat tárgykörén kívül esik. Azonban kétségtelenül önmagában is érdekes kérdéseket vet fel a nők magánjogi helyzetével, társadalmi megítélésével kapcsolatban. A SC *Velleianum*ra: CROOK, 1986.

Mindenesetre ez is egy oka lehet annak, hogy megítélésük ennyire negatív lett az irodalomban. Olyan területeken tűntek fel nők, amelyeket korábban tipikusan és kizárólagosan a férfiak uraltak, olyan szerepekben, amelyek kimondottan férfiasnak hatottak. Ez a változás nyilvánvalóan visszatetszést kelthetett, és – érthető módon – korántsem nyerte el mindenki rokonszenvét.

Iuvenalis perlekedő asszonyokról szóló sorai felvillantják annak lehetőségét, hogy – még ha csak extrém esetekben is – akár olyan zárt világ küszöbét is átátléphettek egyes nők, mint amilyen a közjog szférája. Bár ezt természetesen továbbra is a férfiak monopolizálták, talán a nők mégis megtalálhatták a módot arra, hogy cselekedeteikkel még Ulpianus kategorikus „*nec postulare*” kijelentését is⁹² – legalábbis a háttérből – megcáfolják. Mégis elsősorban magánjogi önállóságuk kiszélesedése látszik egyértelműen. Ezen a területen – ahogy az a továbbiakból is kiderül – a jogalkotás sem zárkózott el mereven attól, hogy lehetőséget biztosítson számukra döntéseik megvalósításához.

A jogalkotó akarata

Úgy tűnik tehát, hogy – többek között a válások gyakoriságával együtt járó – házastársi vagyoni szeparáció, valamint a *manus* elcsökevényesedése, illetve eltűnése egy olyan folyamat részét képezték, amely magával hozta a nők pénzügyi, gazdasági önállósodását, és ezzel együtt a gyámság gyakorlati jelentőségének drasztikus csökkenését. A nőknek vagyonuk befektetésére nem volt kevesebb lehetőségük a férfiaknál, ez szűrhető le Setälä elemzéséből is. Az, hogy a folyamat eredménye, a nők pénzügyi döntéseinek függetlenedése Gaius számára olyannyira egyértelmű, jelezheti, hogy mindez „természetes” úton, a társadalmi fejlődés szerves részeként, és nem a jogalkotás következményeként zajlott le. Hiszen a gyámság szabályai számottevően nem módosultak, csak annak funkciója látszik megváltozni.

Mindazonáltal az eddig leírtak jórészt csak a vagyonos családból származó, szabadon született, önjogú és serdült római polgárnőkre vonatkoztathatók. Nem állítható természetesen az sem, hogy akár közülük minden római nő olyan önállóságot élvezett a pénzügyek területén, mint Terentia vagy mint az agyaglelőhelyekre fektető asszonyok. Úgy tűnik azonban, hogy aki ezt a fajta önállóságot nem élvezte, azt semmiképp sem a gyámság intézménye akadályozta meg ebben. Mindezek alapján a gyámság célja – valószínűsíthetően a köztársaság korának végétől legalábbis – már nem a nő igényeinek „kordában tartása”, megtevésthetőségének, naivitásának a gyám tekintélyével történő kiigazítása volt.

Sőt, úgy tűnik, hogy Gaius korára a gyámi *auctoritas* megtagadása joggal való visszaélésnek is minősülhetett. Kialakultak ugyanis azok a jogi – tehát államilag biztosított – mechanizmusok, amelyek védelmet biztosítottak a nők számára a jogukkal visszaélő gyámokkal szemben.

⁹² Lásd 91. lábjegyzet.

Ezen mechanizmusok egyike volt a gyám *auctoritas*ának *praetor* általi kikényszerítése, ami Gaius szerint nem per eredménye volt, hanem a nőnek a gyám ellen benyújtható keresetét pótolta. Ilyen esetben a *praetor* ugyan nem adott keresetet, de a gyámot peren kívül kényszeríthette *auctoritas*ának megadására.⁹³

Nem tudni, hogy ez pontosan milyen eljárási feltételek mellett zajlott le. Nincs adat arra sem, hogy az eljárás végeredménye, azaz az *auctoritas* kikényszerítése mennyire volt automatikus. Gaius megfogalmazásából az derül ki, hogy nem minden esetben végződött ilyen módon az eljárás. Valószínűbb, hogy a *praetor* megvizsgálta a szóban forgó jogügyletet, amihez szükség lett volna az *auctoritas*ra, és azt is, hogy miért tagadták meg azt. Ha ez az elgondolás helyes, az azt jelenti, hogy a *praetor* úgy is dönthetett, hogy nem kényszeríti ki az *auctoritast*, végső soron meghíúsítva ezzel a vágyott jogügylet megkötését. Mindazonáltal nem ez volt az egyetlen út, amely egy nő számára nyitva állt, hogy akaratát érvényesítse. A serdült nő – amennyiben nem felmenője volt a gyámja – Gaius korában már viszonylag könnyen „lecserélhette” vonakodó gyámját.⁹⁴

A törvényes gyámok esetén azonban a jog a *praetor* előtti eljárásra korlátozta a fenti lehetőséget. Gaius szerint személyi és tárgyi vonatkozású korlátokat is beépítettek. A gyámok közül a patrónusok és a felmenők mint törvényes – azaz nem végrendelet útján kijelölt – gyámok (*patronorum et parentum legitimae tutelae*) háromféle, a nő által megköthető jogügylet esetében nem voltak kényszeríthetők *auctoritas*uk megadására: végrendelet készítéséhez, *res Mancipi* elidegenítéséhez és kötelezettségek vállalásához. Azonban az utóbbi két esetben kivételesen mégis kikényszeríthető volt az *auctoritas* megadása, ha a *res Mancipi* elidegenítésére vagy a kötelezettség vállalására „jelentős ok miatt” került sor.⁹⁵ Mivel Gaius nem ad taxatív felsorolást arról, hogy mi számít jelentős oknak, valószínű, hogy ennek megítélése a *praetor* mérlegelési körébe tartozott. Ez is arra utal, hogy – amennyiben ilyen eljárásra sor került – végső soron a *praetor* dönthetett a szóban forgó jogügylet szükségességéről.

Vagyis úgy tűnik – bár adatok híján csak következtethetünk –, hogy az *auctoritas* állami kikényszerítését célzó eljárás elsősorban azt volt hivatva megakadályozni, hogy a kívánt jogügylet megkötését csupán a gyámi *auctoritas* hiánya, annak meg-

⁹³ „Azok a nők ugyanis, akik teljes korúak, maguk intézik ügyeiket, és bizonyos ügyeknél, amelyeknél a gyám látszólag *auctoritas*át adja, gyakran a *praetor* kényszeríti a gyámot *auctoritas*ának akarata ellenére való megadására is. Épp ezért nem adnak perlési lehetőséget a gyámságból folyóan a (serdült) nőnek gyámja ellen. Ott, ahol azonban serdületlen fiúk és lányok ügyeit gyámok intézik, ők a serdülttség elérése után gyámoltjuknak gyámsági per során elszámolni tartoznak.” GAI. 1,190. Gardner szerint azonban a valódi ok, ami miatt a serdült nők nem indíthattak pert gyámjuk ellen, az volt, hogy az ő gyámjaiknak – a serdületlenekével ellentétben – nem volt tényleges vagyonkezelési feladatuk, így nem lett volna méltányos keresetet biztosítani ellenük. Úgy gondolja, hogy még a törvényes gyámok is legfeljebb passzivitásukkal gyakorolhattak befolyást a nők döntéseire, azaz megtagadhatták a közreműködést, ellehetetlenítve ezzel az ügylet megkötését. GARDNER, 1986. 21.

⁹⁴ Ez a mechanizmus a továbbiakban kerül majd kifejtésre.

⁹⁵ GAI. 1,192.

tagadása akadályozza meg. Valószínűleg a joggal való visszaélés ellen védett,⁹⁶ hiszen ha a *praetor* úgy ítélte meg, bizonyos esetekben akár még – az egyébként nem kényszeríthető – törvényes gyámokat is rászoríthatta az *auctoritas* megadására. Ugyanakkor az a tény, hogy a végső döntés a hatóság kezében volt, azt mutathatja, hogy a *praetor* az ügy valamennyi körülményét vizsgálta, és az indokoltan megtagadott *auctoritast* végül nem kényszerítette ki. Az eddigiek tükrében azonban kétséges az ilyen, gyám és gyámolt nő között felmerülő konfliktus gyakorisága.

A fentihez hasonló célt szolgálhatott az a szabály, hogy a nők gyámjuk távolléte esetén másik gyámot kérhettek, tekintet nélkül a távollét időtartamára. Gaius alapján ezt egy *senatus consultum* kifejezetten a nőknek – értelemszerűen a serdületlen gyámoltaktól megkülönböztetve a serdült nőknek – engedte meg.⁹⁷ Az előzőekhez hasonlóan itt is arról lehetett szó, hogy az *auctoritas* hiánya önmagában ne lehessen akadálya egy megkötendő jogügyletnek. Mindez alátámaszthatja azt, hogy a gyám tényleges feladata nem annak eldöntése volt, hogy az adott ügylet helyes-e vagy helytelen, a gyámi közreműködés mint alaki érvényességi kellék számított csupán – mint ilyen azonban elengedhetetlen volt. Annál is inkább így lehetett ez, mivel Gaius nem említ olyan szabályt, amely a gyám visszatértekor jogot biztosított volna neki az ügylet szükségességének felülvizsgálására. Új gyám kérésére nem is csak akkor volt lehetőség, ha az eredeti gyám nem volt elérhető vagy visszatérése belátható időn belül nem volt várható. Sőt, távollét miatt történő gyámkérés esetén az előző gyámság meg is szűnt az új gyám hivatalba lépésével.⁹⁸

További adalék a gyámok befolyásának csökkenéséhez, hogy a gyámolt nő jelentős szabadságot élvezhetett gyámja személyének megválasztásában. Egyrészt *manusos* házasság esetén végrendeletében a férj biztosíthatta feleségének a szabad gyámválasztás jogát, akár egyszeri, akár több alkalomra. Ha teljes jogot engedett, akkor a nő gyámválasztási jogosultsága gyakorlatilag nem esett korlátozás alá, többször is, tulajdonképpen tetszőleges számú alkalommal választhatott.⁹⁹ Mindez azt is mutathatja, hogy a férjek részéről is elfogadott volt feleségük döntési önállósága, illetve számukra is fontos lehetett, hogy az asszonymak megfelelő gyámot válasszanak. Ez pedig akár azt is jelenthette, hogy a vagyon épségben tartását, így a gyermekekre való átörökítés lehetőségének megőrzését biztosabb kezekben tudták a feleségüknél, és annál a gyámnál, akit ő választ, mintsem a törvényes gyámként szóba jövő férfiági, agnát rokonoknál.

Egy nőnek azonban nem csupán a férje révén nyílt lehetősége gyámja személyének megválasztására. A *coemptio* mint jogügylet ugyanis nem csak házasságkötésre volt alkalmas. Segítségével, bár kissé bonyolult ügyletsorozat útján, a nők – a törvényes gyámok kivételével – lecserélhették gyámjukat egy „megfelelőbbre”. A

⁹⁶ Úgy tűnik, a római jog és társadalom fontos részét képezte a joggal való visszaélés elleni fellépés. Gaius *Institutiói*ban általánosságban is megfogalmazza e tilalmat: „... *nem szabad ugyanis a jogunkat rosszra felhasználni*” („*male enim nostro iure uti non debemus*”). GAI. 1,53.

⁹⁷ GAI. 1,173.

⁹⁸ GAI. 1,173.

⁹⁹ GAI. 1,150–153.

leírás megint csak Gaiusnál maradt fenn.¹⁰⁰ A kívánt cél két egymást követő *coemptio* – azaz színleges adás-vétel –, majd egy speciális eljárás, a *manumissio vindicta* segítségével volt elérhető.¹⁰¹ A *coemptio* során – lévén a *mancipatio* egy változata – elkerülhetetlenül szükséges a gyámi *auctoritas*. Így a nőt először gyámjai *auctoritas*-ával egy bizalmi embere „veszi meg”. Már ezzel a lépéssel megszabadul ugyan nem kívánt gyámjaitól, azonban a *coemptio* révén a vevő hatalma alá kerül. Hogy önjogúságát újra elérhesse – és a kiszemelt gyámot is megkapja – a kívánt gyám egy második *coemptio* során megveszi a nőt az első vevőtől, majd őt színleges per (*in iure cessio*) útján, úgynevezett szabadságperrel (*manumissio vindicta*) felszabadítja. Ez a színleges ügyletekből és perből álló folyamat azt a szabályt használja ki, hogy a rabszolganő törvényes gyámja az őt felszabadító patrónus lesz.¹⁰² Természetesen a *coemptio* révén a nő nem válik rabszolgává, ez csupán egy leleményes jogi megoldásnak tekinthető.

Mindezek a lehetőségek jelzik a gyámi közreműködés formalitását, rámutatnak ugyanakkor az *auctoritas* elengedhetetlen fontosságára is. Bármennyire nem volt a gyámnak befolyása az ügyletet megelőző döntésre, annak érvényességéhez *auctoritas*a nélkülözhetetlen volt, amelynek hiányában a nő nem intézkedhetett. Ugyanakkor a nők ebből adódó kiszolgáltatottságát számos beépített biztosíték volt hivatott enyhíteni.

Szólni kell még az agnát rokonok törvényes gyámságáról. A XII táblás törvény óta végrendeleti gyámnevezés híján *ipso iure* az agnát rokonok nyerték el a gyámságot, mind a serdületlenek, mind a nők fölött. *Manusos* házasságot kötött nő esetén a férj legközelebbi agnát rokona jöhetett számításba, hiszen ilyenkor az asszony jogi értelemben elveszítette kapcsolatát eredetei *agnatió*jával. A törvényes gyámoknak kötelességük volt a gyámság ellátása, mindazonáltal az elméletileg érdekükben is állt, hiszen az agnát rokonok voltak a nő törvényes örökösei, vagyis annak a vagyonnak a kezelése volt a feladatuk, amely a nő halála után rájuk vagy örököseikre szállt. Gaiustól azt is megtudjuk, hogy a törvényes gyámokra még az ő korában is számos külön szabály vonatkozott, kivételes helyet biztosítva számukra a többi gyámhoz képest. Mint az a fentiekben kiderült, a törvényes gyámok *auctoritas*a nem volt könnyen kikényszeríthető, sőt, végrendelet készítéséhez egyáltalán nem volt az. Gaius ezt azzal indokolja, hogy – mivel ez esetben a gyám gyámoltja vagyonának örököse, ha az végrendelet nélkül hal meg – ne zárhassák ki végrendelet útján se az öröklésből. A másik két esetben – *res mancipi* elidegenítése, kötelezettség vállalása – is hasonló indokot hoz fel Gaius, azaz, hogy értékesebb dolgok elidegenítése vagy adósság révén az agnát rokonok leendő öröksége ne

¹⁰⁰ GAI. 1,114–115a

¹⁰¹ „... valaki meg akar szabadulni jelenlegi gyámjaitól és mást akar gyámul megszerezni, ekkor amazok részvételével (illis auctoribus) *coemptiót* köt; ezt követően a vevő által újból eladatja magát annak, akinek ő maga akarja, és ha az »*vindicta*« felszabadítja, akkor az lesz a gyám, aki őt felszabadította.” GAI. 1,115. A *manumissio vindicta*ra: FÖLDI-HAMZA, 1996. 210–211. A római jogtól nem volt idegen a hatalom alá kerülés aktusát is magában foglaló jogi megoldások alkalmazása. Ilyen volt például az *emancipatio*, illetve a nők Hadrianus kora előtti végrendelkezési lehetősége. GAI. 1,115a.

¹⁰² GAI. 1,165.

csökkenjen.¹⁰³ Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a legnagyobb befolyással rendelkező gyámok a törvényes gyámok voltak. Ez tehát az egyetlen eset, amely alkalmas lehetett a nők vagyonekezeléssel kapcsolatos döntéseinek – a gyám érdekében történő – korlátozására, még akkor is, amikor a gyámság funkciója kezdett kiüresedni. A nők agnát gyámságát végül a claudiusi törvényhozás szüntette meg.¹⁰⁴

Dixon azonban rámutat, hogy az agnát gyámoknak a gyámság ellátásához fűződő „önös” érdekei legfeljebb kezdetben állhattak fenn, a későbbiek során ez megváltozott. Fokozatosan átalakult a gyámságról alkotott kép is, azaz már nem a vagyon várományosainak előzetes vagyonekezelési jogosultságaként tekintettek rá. A serdületlenek esetében a gyámságot kötelezettségként kezdték látni, ami első sorban a zsenge korú és tapasztalatlan gyámolt vagyonának megóvását jelentette. Serdült nők esetében azonban a gyám vagyonekezeléssel kapcsolatos jogai erősen meggyengültek, amelyet a jogalkotás és a szokások megváltozása is elősegített. Ráadásul, míg a serdületlenek gyámsága belátható ideig – a gyámolt megfelelő életkorba jutásáig – tartott, addig serdült nők esetében ez bizony kínosan hosszúra nyúlhatott: egészen a gyámolt haláláig. Úgy tűnik tehát, hogy mindezek miatt azok, akik a törvény erejénél fogva kényszerültek serdült nő feletti gyámság ellátására, nem szívesen tették azt. Ellenkezőleg, próbáltak kibújni a feladat alól, amihez a jogalkotás már a *Lex Claudia* előtt is segítséget nyújtott a számukra.¹⁰⁵ Ugyanezt hangsúlyozza J. A. Crook is.¹⁰⁶ Mindketten Gaius egy megjegyzését veszik alapul, miszerint a törvényes gyámok a megfelelő jogügylettel (*in iure cessio*) a serdült nők feletti gyámságot másnak átengedhetik, a serdületlenek felett azonban nem, mivel ez utóbbi „nem látszik terhesnek, merthogy a serdülttség beálltával véget ér”.¹⁰⁷

A törvényes gyámság ellátása valóban járhatott kellemetlenségekkel. Az is alátámasztja ezt, hogy a törvényes gyámoknak – nem úgy, mint a végrendelet útján kijelölteknek – a *praetor* intézkedése alapján vagyoni biztosítékot kellett adniuk. Külön kiemelendő, hogy Gaius szerint e szabály célja az volt, hogy a gyámok „ne vegyék semmibe és ne hanyagolják el gyámoltjuk ügyeit.”¹⁰⁸ Vagyis a törvényes gyámságot e korban már valóban nem túl nagy lelkesedéssel láthatták el az arra kötelezettek.

Mindezek alapján Claudius valószínűleg nem forradalmi lépést tett a nők „felszabadítása” érdekében az agnát gyámság eltörlésével, hanem csupán a létező gyakorlatot törvényesítette,¹⁰⁹ megkímélve a törvényes gyámság kötelezettségével terhelt férfirokonokat a feladat elhárításának bonyodalmaival.

¹⁰³ GAI. 1,192.

¹⁰⁴ A *Lex Claudia*áról: GAI. 1,157.

¹⁰⁵ DIXON, 1986. 99–100.

¹⁰⁶ CROOK, 1986. 90–91.

¹⁰⁷ GAI. 1,168.

¹⁰⁸ GAI. 1,199–200.

¹⁰⁹ DIXON, 1986. 100. Brósz szerint az sem lehetett elhanyagolható indok, hogy Claudius el akarta venni agnát gyámság alatt álló unokahúgát, fivérének lányát, Agrippinát. BRÓSZ, 1964. 124. Ennek érdekében Claudius eltörlte az unokahúggal szemben fennálló relatív házassági akadályt is, azonban rendelete alapján csak a fivér lányával lehetett törvényes házasságra lépni, a nővérel

A gyámság intézménye tehát Gaius korára már semmiképp sem arra szolgálhatott, hogy a nőket „*felfogásuk könnyelműsége*”¹¹⁰ miatt jelentős irányítás vagy korlátozás alá szorítsa. Természetesen ha egy apa vagy egy férj korlátozni kívánta lánya vagy felesége pénzügyekkel kapcsolatos döntéseit, azt könnyűszerrel megtehetette. Nyilván nem is volt minden asszonynak igénye vagy lehetősége olyanfajta pénzügyi önállóságra, mint amilyen az eddigi példákból tükröződik. Azonban a hangsúlyt a serdült, önjogú asszonyok feletti gyámság céljára helyezve elmondható, hogy a jogi szabályozás és a források tükrében a gyámoknak nem maradt annyi befolyásuk a nők ügyeire, hogy mozgásterüket számottevően korlátozhatták volna. Közreműködésük a pusztá formalitások keretei között maradt csupán.

A nők feletti gyámság értelmezési lehetőségei az auctoritas szempontjából

A kérdés ezek szerint az, hogy mi lehetett a nők feletti gyámság gyakorlati célja, mi lehetett a jelentősége, miért tartotta magát egészen a 4. századig¹¹¹ ez az intézmény. Kézenfekvő magyarázat lenne az, hogy a gyámi *auctoritas* a nők hiányzó vagy korlátozott cselekvőképességét volt hivatva pótolni. Ugyanakkor ez nem tűnik elégséges indoknak, mivel egyes jogügyleteket a nők önállóan is megkötöthettek. Mivel magyarázható, hogy önállóan, az összegre való tekintet nélkül adhattak pénzkölcsönt, míg például egy öszvért nem adhattak el gyámi *auctoritas* nélkül, lévén *res Mancipi* körébe tartozó dolog. Nyilván bajosan lehetne megindokolni, hogy az utóbbihoz miért nem volt elégséges a nők cselekvőképessége, ha az előbbihez viszont igen.¹¹²

Miután a gyámok tényleges vagyonkezelői feladatai a jogszabályok és a társadalmi szokások révén elenyésztek, a gyámság megmaradt jelentősége elméleti síkon keresendő. Gardner szerint azoknak a logikátlan és abszurd ellentmondásoknak az okai, amelyek a gyámság jogi szabályozása és gyakorlati megvalósulása közt fennálltak, abban keresendők, hogy Gaius korára már ellentét feszült a férfiak politikai, valamint a magánjog és a családi kapcsolatok terén betöltött szerepe közt. Míg az előbbi terület, a közjog szférája feletti ellenőrzésük maradéktalanul megmaradt, addig az utóbbi esetében erősen megrendült. Éppen az eddigiekben részletezett változások miatt. A gyámság fenntartását így az az igény szülhette, hogy a férfiak legalább a vagyonmozgások ellenőrzésének látszatát fenntartsák.¹¹³ Hiszen a

nem. GAI. 1,62. Suetonius alapján Claudius számos nőnek privilégium gyanánt biztosította a négygyermekes anyák jogait. SUET. Claud. 19.

¹¹⁰ GAI. 1, 144.

¹¹¹ A serdült nők gyámságát Constantinus idején törölték el. BRÓSZ, 1964. 124.

¹¹² Nem is beszélve arról, hogy számos nő – akár gyermekeinek tényleges száma, akár a szenátus vagy később a császárok által biztosított privilégium alapján – mentesült a gyámság alól, minden ügyét önállóan intézhette, ez pedig még inkább megkérdőjelezhetővé teszi a jogintézmény további fenntartását.

¹¹³ GARDNER, 1986. 22.

politikai jogokat ők birtokolták, ők alkották az állami vezetést, övék volt a jogalkotás és jogalkalmazás privilégiuma.¹¹⁴ A magánjog területén azonban – minden bizonnyal a társadalmi igényeknek megfelelően – a jogszabályok is biztosítani látszanak az önjogú nők önálló döntési lehetőségeit is, amennyiben azzal élni kívántak.

Logikátlanság és abszurditás lengi be a gyámságra vonatkozó jogi szabályok rendszerét is. Első ránézésre legalábbis nem világos, hogy miért köthettek meg némely ügyletet önállóan a nők, másokat pedig miért nem.

Elképzelhető azonban, hogy mégis található logika abban, ahogyan az ügyek megoszlanak. Talán éppen ebben a másfajta logikában mutatkozhat meg a gyámság fenntartásának ideológiája, amely ugyanakkor szorosan összekapcsolódik az ügyletek feletti ellenőrzés látszatának fenntartásával.

Egy lényeges szempontot szolgáltathat ezen ideológiának a római jogi hagyomány. Ehhez fontos adalék lehet az *auctoritas* rendkívül széles területet felölelő fogalmának jogi vetülete. Hiszen máris érthetőbbé válik a pénzkölcsön és az öszvéreladás – a rómaiak számára valószínűleg nyilvánvaló – különbsége, ha figyelembe vesszük, hogy a kettő egészen más jogügylet végrehajtása révén volt realizálható. Míg az öszvér mint ígásbarom a jogi értelemben vett dolgok (*res*) archaikus felosztása alapján a *res Mancipi* körébe tartozott, és így csak egy ősi jogügylet, a *mancipatio* révén volt átruházható, addig a későbbi keletkezésű pénzkölcsönre egészen más, sokkal kevésbé szigorú szabályok vonatkoztak.

A *mancipatio*val átruházható dolgok körébe tartozott az Itália területén fekvő földek, a rabszolgák, az ígásbarmok (marhák, öszvérek, lovak, szamarak) adásvétele és a négy ősi telki szolgálat (az út, gyalogút, a marhahajtás és a vízvezetés joga). A későbbiek során a *res Mancipi* és a *res nec Mancipi* illetően megkülönböztetése gyakorlati okkal már nem bírt, azonban a jogi tradíció megtartotta azt a szabályt, hogy *mancipatio* tárgya csakis *res Mancipi* lehet.¹¹⁵ Az ezen a körön kívül eső dolgok átruházásához a pusztá átadás (*traditio*) is elegendő volt, amennyiben az a tulajdonjog átvitelének szándékával történt.

Gaius leírása alapján végigkövethetjük azokat az eseteket, ahol a római jog a serdült nők intézkedésének érvényességéhez gyámi *auctoritas*t követelt meg. Ebből látszik, hogy éles különbség volt a serdületlenek és a serdült nők felett gyakorolt gyámság jellege felett.¹¹⁶

A nőknek a serdületlenekkel ellentétben nem a cselekvőképessége – azaz a kötelezettség vállalásához szükséges belátási képessége – hiányzott, hanem az a joga-

¹¹⁴ A nők közjogi jogosultságaira – pontosabban azok hiányára: BRÓSZ, 1964. 121-124.

¹¹⁵ FÖLDI-HAMZA, 1996. 272. A későbbiek során ezzel az ügylettel ruházták át a szabad személyek – elsősorban a hatalom alatti családtagok – feletti hatalmat is, azonban ez számított az egyetlen kivételnek. FÖLDI-HAMZA, 1996. 313.

¹¹⁶ Gaius szerint alapvető különbség volt a serdületlen fiúk vagy lányok és a serdült nők mint gyámoltak között, hogy míg *res Mancipi* közé tartozó dolgokat egyikük sem idegeníthetett el gyámi *auctoritas* nélkül, addig a serdült nők az e körön kívül eső dolgokat önállóan is elidegeníthették. GAI. 2,80.

sultságuk, hogy aktív részt vállaljanak az ősi, ünnepélyes keretek közt zajló jogügyletek lebonyolításában.

A nők által önállóan eszközölhető és a gyámi *auctoritas*hoz kötött ügyletek közti különbségtétel rendezőelve tehát nem azok tartalmában – a vállalt kötelezettségek és az elnyert jogosultságok jellegében – keresendő, hanem formájukban és tárgyukban.

Az időben legkorábban kialakult, csak meghatározott tárgyi körre kiterjedő jogügyletek megkötését a római jogi tradíció csakis a teljes jogú férfiak privilégiumának tekintette. Olyannyira, hogy mások számára tilalmas voltát századok múltán sem oldották fel, amikor jelentőségüket a később kialakuló, szélesebb körben nyitott ügyletek már elhalványították. A szigorú rendben citálandó *nuncupatio* (a szerződés érvényességét biztosító ünnepélyes élőszóbeli nyilatkozat) ugyanis csak az ő szájukból elhangozva válhatott teremtő erővé, azaz jogkeletkeztető szóvá.

Mindez megerősíteni látszik tehát, hogy a gyámi *auctoritas* fenntartása valóban legfeljebb a vagyonmozgások feletti ellenőrzés látszatának megőrzésére lehetett elegendő. Tény, hogy a *res Mancipi* körébe tartozó földbirtokok a rómaiak számára a vagyon meghatározó részét képezték, azt a nők nem is idegeníthették el önállóan. Mindazonáltal a *res Mancipi* és a *res nec Mancipi* értékviszonyában eltolódás indult meg a Kr. e. 2. századtól, amelynek során a vagyonba tartozó *res nec Mancipi* a korábbiaknál jóval jelentősebb értéket nyert.¹¹⁷ Ha a gyámság meghatározó és valós célja a vagyonmozgás feletti hatékony társadalmi ellenőrzés biztosítása, akkor célszerűbb lett volna összeghatárhoz kötni a gyámi *auctoritas* szükségességét. Figyelembe véve, hogy a nők szabadon adhattak kölcsönt, ajándékozhattak¹¹⁸ és idegeníthettek el *res nec Mancipit* – ide értve a tartományi telkeket is –, az ellenőrzés legfeljebb látszólagosnak mondható. Az irodalmi forrásokban oly gyakran megjelenő „hozományvadászok” ellen sem biztosíthat megfelelő védelmet a gyámság, hiszen a kitarítottak valószínűleg ritkán kértek itáliai telkeket vagy igásállatokat az asszonyoktól. Egy ilyen esetet leírva Martialis bíborról, drágakövekről, aranyról ír, amit a „kizsákmányolt Chloé” a szeretőjének ad.¹¹⁹ A fentiek alapján azonban az önjogú asszony, ha akarta, szabadon herdálhatta – ugyan nem *res Mancipi* körébe tartozó, ám mégis értékes – vagyontárgyait. Nem a gyámság volt tehát a nők va-

¹¹⁷ HAMZA, 1977. 150. Ezt támasztja alá többek között Martialis egy epigrammája is, aki arról ír, hogy az ezüst, a műalkotások, dísztárgyak fontos részét képezték a vagyonnak. „Mindenfajta ezüstöt megszerezteél, / Myron sok remekét csupán te bírod, / Scopas-, Praxitelesnek alkotásait / ...Nincs hiány se valódi >Grátius<-ban, / Sem aranyperemű >Callaecusok<-ban.” MARTIALIS 4,39.

¹¹⁸ A házastársak közötti ajándékozást – valószínűleg a Kr. e. 1. századtól – tiltották a jogszabályok. Ennek okát Hamza Gábor a *donatio* jogi konstrukciójában, annak eredeti természetében látja. A *Lex Cincíára* és a házaselek közti ajándékozásra: HAMZA, 1977. A férjen kívül bárki másnak juttatott ajándék azonban nem esett korlátozás alá.

¹¹⁹ „Chloé, zsenge Lupercusodnak adtál / Hispán s tyrusi bíbort és skarlátot, / Galaesus folyamában ázott fógát, / Indus sardonyxot, skytha smaragdot, / S száz császári aranyt, mind új veretben: / Bármit kér, megadod te néki nyomban. / Jaj néked, te kizsákmányolt teremtés: / Majd pőrére zsarol Lupercusod még!” MARTIALIS 4,28. A hozományvadászok veszélyét sejteti egy másik epigramma is: „Mert Philerost szereted, s megvetted egész vagyonoddal, / A három fiadat, Galla, te veszni hagyod?” MARTIALIS 2,34. Úgy tűnik, mégsem minden asszony volt híres a biztos kezű befektetéseiről.

gyona feletti ellenőrzés hatékony eszköze, az valóban legfeljebb a látszat fenntartására lehetett alkalmas.

Kérdés azonban, hogy van-e olyasmi, ami felett hatékonyabb ellenőrzést biztosíthatott a gyámi *auctoritas*. Az, hogy a magánjog szférája feletti ellenőrzés látszatát volt hivatva fenntartani, nem feltétlenül jelenti a vagyonmozgások feletti ellenőrzés szándékát.

Egy római férfi számára talán éppoly fontos lehetett annak az ügyletnek a privilégiuma, amely – lévén az archaikus jog egyetlen jogügylete – alapvető fontossággal bírt. A fentiekből kitűnik, hogy a gyámság alatt álló nők számára akkor volt szükséges a gyámi *auctoritas*, ha olyan ősi eredetű jogügyletet akartak kötni, amely az archaikus jog korában kizárólag a *quirites*, a serdült, fegyverforgató¹²⁰ római férfiak privilégiuma volt.

Úgy tűnik tehát: bár a nők a gyakorlatban maguk kezelték a vagyonukat, a jogalkotók mégis sokáig vonakodtak számukra általánosságban megadni a jogot az ősi, civiljogi ügyletek önálló létrehozására. Mindez összefügghet az *auctoritas* fogalmával is, amelynek jelentései rendkívül széles skálán mozogtak.¹²¹

Lind meglátása szerint az *auctoritas* – ellentétben fogalmi párjával, a statikus *dignitasszal* – mindig aktív erő.¹²² Az ősi jogügyletek kialakulásának idején is valószínűleg ez az aktív erő volt szükséges ahhoz, hogy a teremtő szó hatalma révén – amely a római vallás terén is nagy fontossággal bírt –, valaki képes legyen létrehozni egy dolog vagy egy személy felett saját hatalmát. Valószínűleg ez rejtőzik a *nuncupatio* szigorúan meghatározott, megfelelő sorrendben és tisztán ejtendő szavai mögött.¹²³ Ugyanakkor az *auctoritas* egyrészt megfelelő kvalitásokhoz, másrészt felhatalmazáshoz kötött. Nem rendelkezhet vele olyan, aki tapasztalatlan, az adott területen járatlan, valamint az sem, aki a megfelelő hatalomtól – nem ritkán magától a római néptől – származó felhatalmazással nem rendelkezik.¹²⁴

Mindezt az ősi jogügyletek megkötésére alkalmazva úgy tűnik, az *auctoritas* ez esetben a tulajdonjog, méghozzá a *ius quiritium* alapján megszerezhető úgynevezett kviritár tulajdon megszerzéséhez szükséges jogcím volt.¹²⁵ Ez a jogcím azonban magában a tulajdonjogot keletkeztető ügyletben, így a teremtő szó alkalmazásában rejtett. Az *auctoritas* mögött megbújó – a *mancipatio* révén a tulajdonjog létrehozására alkalmas – aktív erő a konkrét esetben tehát a *quirites* (római polgár) privilégiuma volt, azt sem idegenek, sem serdületlenek, sem pedig nők nem bírhatták.

¹²⁰ ZLINSZKY, 1998. 16.

¹²¹ Az *auctoritas* egyike a *mos maiorum* körébe tartozó fogalmaknak, amely szoros összefüggést mutat a *dignitasszal*, ami eredetileg a patríciusok sajátja volt. LIND, 1971. 22. Az *auctoritas* mint fogalom rendkívül széleskörű alkalmazásának, sokrétű jelentésének bemutatása túlmutat e dolgozaton, így a továbbiakban pusztán annak lehetséges jogi vetületeivel célszerű foglalkozni. Az *auctoritas* jelentéseire: LIND, 1971. 22–34.

¹²² LIND, 1971. 30.

¹²³ A teremtő szóról és annak vallásbéli szerepéről: KÖVES-ZULAUF, 1995. 70–151.

¹²⁴ LIND, 1971. 31.

¹²⁵ LIND, 1971. 30.

A szerződések terén a kötelmet szintén a szó, az ígélet (*sponsio*) keletkeztette, annak megszegése *sacer* (átkozott) megbélyegzést vont maga után. Gellius alapján az ígéletét megszegő adós vagy a *cliens*ét becsapó patrónus a *fides*¹²⁶ ellen vétett, ezzel magyarázta a rendkívül szigorú szankciókat, amelyeknek alkalmazását a XII táblás törvény elrendelte.¹²⁷ Ugyanakkor Gellius arra is rámutat, hogy ezeket a büntetéseket az archaikus korban talán sosem alkalmazták. A kegyetlen megtorlás kilátásba helyezése ugyanis éppen azt jelzi, hogy ilyen bűnök – az ősök fegyelmezett életmódjára tekintettel – nem fordulhattak elő. A *fides* köteléke, a szó hatalma volt olyan erős, hogy azt senki ne merészelje megsérteni.

E két ősi ügylet fennmaradásával a jogkeletkeztető szó évszázadokon át kísérte a római jogfejlődést. Tartalma a későbbiek során már nem volt ugyanaz, mint a XII táblás törvény korában, de a külsőségei mindenképp megmaradtak. A *mancipatió*t Gaius korában valószínűleg éppolyan külsőségek mellett kellett létrehozni, mint a XII táblás törvény születése idején. A hatalma túl erősnek bizonyulhatott ahhoz, hogy a jogalkotás végleg megtörje a tradíciót, és eltörölje ezeket az ügyleteket.

Gyanítható, hogy ennek a jogi konzervativizmusnak része lehetett a nők feletti, funkcióját veszített gyámság fenntartásában is. Az a megkülönböztetés, ahogyan a gyámi *auctoritas*t igénylő és nem igénylő ügyek elválnak egymástól, arra enged következtetni, hogy a jogalkotók az ősi civiljogi ügyletek megkötésének privilégiumát a felnőtt, római polgárjoggal rendelkező férfiak részére kívánták fenntartani.¹²⁸

Az ősi ügyletek megkülönböztetett voltának tartalmi vonatkozásai – az ilyen, a szavak révén tulajdonjogot teremtő ügyletekben való részvétel csakis a fegyveres férfiak, a *res publicát* alkotó legfontosabb tényezők privilégiuma lehetett – a századok során, a körülmények változása folytán igencsak megkoptak. Ugyanakkor formális jelentősége megmaradt. Olyannyira, hogy egy – egyébként az ügyeiben egyedül döntő, azokat önállóan megfontoló – nőnek ahhoz, hogy ilyen ősi eredetű ügyletet érvényesen köthessen meg, szüksége volt valakire, aki e tekintetben *auctoritas*-sal bírt: egy római polgárjoggal bíró férfira, a *quirites*-szek „örökösére”. Ezen alakiságok fontosságának lényeges szerepe lehetett tehát a gyámi *auctoritas* fennmaradásában.

*

Összefoglalva tehát, a serdült, önjogú nők feletti gyámság fenntartása semmiképp sem a vagyon védelmét, a nő akaratának megzabolázását, korlátozását szolgálhatta a vizsgált korszakban. Mégis, mindenképpen helyesnek látszik az a gondolat, hogy

¹²⁶ A *fides*ről mint hűségéről, a *cliens*t és a patrónust összefűző kötelekről bővebben: LIND, 1971. 14-17.

¹²⁷ GELL. 20,1. A XII táblás törvény szerint a több hitelezőnek tartozó adóst – miután minden határidő lejárt – hitelezői annyi darabra vághatták, ahányan voltak. XII T.T. 3,1-6. A *cliens*ét becsapó patrónus *sacer* lett. XII T.T. 8,21. Az eskü és a *fides* kapcsolatára még: CIC. De off. 3.31.111: „Őseink semmiféle köteleket nem tartottak olyan alkalmasnak a hűség biztosítására, mint az esküt, ezt mutatják a XII tábla törvényei.”

¹²⁸ A *ius liberorum* – akár a gyermekek számán, akár egyéb szemponton alapult is – privilégiumnak tekinthető.

a jogintézmény valamiképpen a magánjog – eredetileg kizárólag férfiak számára hozzáférhető – világa feletti ellenőrzést szolgálja, vagy legalábbis annak látszatát. Úgy tűnik azonban, hogy ezt a látszatot nem is annyira a vagyonmozgások ellenőrzése érdekében kívánták fenntartani, hanem inkább afelett az ügylet felett, ami e tekintetben a legnagyobb fontossággal bírt. Az önjogú nők szerepe megváltozott, vagyunk felett önállóan rendelkezhetek – vagyis a gyámság intézménye nem akadályozta őket –, azaz eldönthették, mire, mikor milyen feltételek mellett költik el azt.

Amit azonban nem tehettek meg önállóan, az az, amihez ősidőktől fogva csak a férfiaknak volt joguk: nem köthették meg az archaikus eredetű jogügyleteket, amelyek a régmúlt legfontosabb vagyonmozgásainak eszközéül szolgáltak. Így a római polgárjoggal rendelkező férfiak ellenőrzése nem csupán a közjog területére terjedt ki, hanem annak a látszata is megmaradt, hogy a magánjog legfontosabb ügyleteit is monopolizálják.

Ezek alapján a serdült nők feletti gyámság elenyészésére valószínűleg akkor kerülhetett sor, amikor a magánjogi jogügyletek megkülönböztetésének jelentősége végképp kiveszőben volt. Az ősi formák fokozatosan adták át helyüket az egyszerűbb, gyorsabb, rugalmasabb ügyletfajtáknak, illetve a forgalom biztonsága okán egyre nagyobb szerephez jutott az írásbeliség.¹²⁹ A iustinianusi *Institutió*ban már nyoma sincs a *mancipatió*nak, a *res Mancipi-res nec Mancipi* megkülönböztetésének, és természetesen a serdült nők gyámságának sem. Talán az sem véletlen, hogy éppen Constantinus alatt tűnt el a serdült nők gyámságának intézménye. Úgy tűnik, ő sok szempontból racionalizálni próbálta a római jogot, a serdült nők gyámsága mellett ő törölte el az Augustus kora óta fennálló, nőtlenséget és gyermektelenséget sújtó büntetéseket is.¹³⁰ Így a társadalmi igényeknek történő behódolás, a gyakorlati szempontok előtérbe helyezése adhatta meg a kegyelemdőfést a gyámi *auctoritas*on keresztül fenntartott látszat ideológiájának.

¹²⁹ ZLINSZKY, 1998. 106.

¹³⁰ CODTHEOD 8.16.1. Magyar fordítás: BORHY, 2003. A *ius liberorum*hoz hasonlóan, érdemek alapján az augustusi családjogi törvények gyermektelenséget sújtó rendelkezései alól is kapható volt felmentés a jogszabályok eltörlése előtt. Így Martialis is – költői teljesítménye elismerése gyanánt – nőtlen és gyermektelen létére megkapta a császártól a „háromfi jogot”. MARTIALIS 2,90-91.

Felhasznált irodalom és rövidítések

XII. T.T.

A tizenkéttáblás törvény töredékei. Ford.: Zlinszky János. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.

ARJAVA

1998 ARJAVA, Antti: Paternal power in late antiquity. In: *Journal of Roman Studies*, 88. (1998) 146–165.

BOND

1971 BOND, R. P.: Anti-feminism in Juvenal and Cato. In: *Studies in Latin literature and Roman history*. Vol 1. Ed.: DEROUX, Carl. Brüsszel, Latomus, 1971. 7–58.

BORHY

2003 *Római Történelem. Szöveggyűjtemény.* Szerk.: BORHY László. Budapest, Osiris, 2003.

BRADLEY

1991 BRADLEY, Keith R.: Dislocation in the Roman family. In: *Discovering the Roman family. Studies in Roman social history*. New York, Oxford University Press, 1991. 124–155.

1991 BRADLEY, Keith R.: Remarriage and the structure of the upper-class family at Rome. In: *Discovering the Roman family. Studies in Roman social history*. New York, Oxford University Press, 1991. 156–175.

BRÓSZ

1964 BRÓSZ Róbert: *Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 121–136.

1976 BRÓSZ Róbert: *Ist die uxor in manu eine agnat?* In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica*, 18 (1976) 42–57.

CIC.

Cicero válogatott művei. Vál.: Havas László. Budapest, Európa, 1987.

CODTHEOD

Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes I-II (*Codex Theodosianus et Novellae posttheodosianae*). Ed.: MOMMSEN, Theodor – MEYER, P. M. Berlin, Weidmann, 1905.

CROOK

1986 CROOK, J. A.: Feminine inadequacy and the *Senatusconsultum Velleianum*. In: *The family in ancient Rome. New perspectives*. Ed.: RAWSON, Beryl. New York, Cornell University Press, 1986. 83–92.

CSILLAG

1976 CSILLAG Pál: *The Augustan laws on family relations.* Budapest, Akadémiai, 1976.

D.

Digesta. Ed.: MOMMSEN, Theodor – KRÜGER, Paul. Berlin, Weidmann, 1928.

DIXON

- 1986 DIXON, Suzanne: Family finances: Terentia and Tullia. In: *The family in ancient Rome. New perspectives.* Ed.: RAWSON, Beryl. New York, Cornell University Press, 1986. 92–119.
- 1992 DIXON, Suzanne: *The Roman family.* Baltimore, John Hopkins University Press, 1992.

FERENCZY

- 1976 FERENCZY Endre: A római házasságjog kialakulása. In: *Antik Tanulmányok.* 1976. 76–89.

FÖLDI-HAMZA

- 1996 FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

GAI.

GAIUS: *Institutiones.* Ford.: Brósz Róbert. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993.

GARDNER

- 1986 GARDNER, Jane F.: *Women in roman law and society.* Bloomington, Indiana, University Press, 1986.
- 1998 GARDNER, Jane F.: *Family and familia in Roman law and life.* Oxford, Clarendon Press, 1998.

GELL.

GELLIUS: *Attikai éjszakák.* Vál.: Simon Róbert. Ford.: Muraközy Gyula. Budapest, Európa, 1968.

GELLIUS

The Attic Nights of Aulus Gellius. Transl.: Rolfe, John C. London, Heinemann, 1954.

HAMZA

- 1977 HAMZA Gábor: A házastársak közti ajándékozási tilalom eredetének kérdései a római jogban. In: *Acta Facultatis politicae-iurudicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae,* 20. (1977) 137–161.

HOR.

Quintus Horatius Flaccus összes versei. Szerk.: BORZSÁK István – DEVECSERI Gábor. Budapest, Corvina, 1961.

IUSTINIANUS

Iustinianus császár intézményei négy könyvben. Ford.: Ifjabb Mészöly Gedeon. Budapest, Tankönyvkiadó, 1991.

IUV.

PERSIUS és IUVENALIS: *Szatírák.* Ford.: Muraközy Gyula. Budapest, Európa, 1977.

KÖVES-ZULAUF

1995 KÖVES-ZULAUF, Thomas: *Bevezetés a római vallás és monda történetébe*. Budapest, Telosz, 1995.

LIND

1971 LIND, L. R.: The traditions of Roman moral conservatism. In: *Studies in Latin literature and Roman history*. Vol 1. Ed.: DEROUX, Carl. Bruxelles, Latomus, 1971. 7–58.

MARTIALIS

Marcus Valerius Martialis epigrammái. Ford.: Csengery János. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942.

MARTIN

1996 MARTIN, Dale B.: The construction of the ancient family: methodological considerations. In: *Journal of Roman Studies*, 86. (1996) 40–60.

NÓTÁRI

2005 NÓTÁRI Tamás: De matrimonium cum manu. In: *Jogtörténeti Szemle*, (2005) 2. 52–65.

IFJABB PLINIUS

Ifjabb Plinius: *Levelek*. Szerk.: LONTAY László. Budapest, Európa, 1996.

PLUT.

PLUTARKHOSZ: *Párhuzamos életrajzok*. Ford.: Máthé Elek. Budapest, Magyar Helikon, 1978.

SALLER

1991 SALLER, Richard: Corporal punishment, authority and obedience in the Roman household. In: *Marriage, divorce and children in ancient Rome*. Ed.: RAWSON, Beryl. Oxford, Clarendon Press, 1991. 144–165.

SETÄLÄ

2002 SETÄLÄ, Päivi: Women and brick production – some new aspects. In: *Women, wealth and power in the Roman Empire*. Ed.: SETÄLÄ, Päivi. Roma, Institutum Romanum Finlandiae, 2002. 181–201.

SUET.

SUETONIUS: *A caesarok élete*. Ford.: Kis Ferencné. Budapest, Európa, 1994.

TREGGIARI

1991 TREGGIARI, Susan: Divorce Roman style: how easy and how frequent was it? In: *Marriage, divorce and children in ancient Rome*. Ed.: RAWSON, Beryl. Oxford, Clarendon Press, 1991. 31–46.

1993 TREGGIARI, Susan: *Roman marriage. Iusti Coniuges from the time of Cicero to the time of Ulpian*. Oxford, Clarendon Press, 1993.

ZLINSZKY

1998 ZLINSZKY János: *Ius Privatum*. Budapest, Osiris, 1998.

2001 ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, Akadémiai, 2001.